

Piotr Bieruta

Historyczna architektura ziemi lubińskiej

Miasto Lubin

Piotr Bieruta
Historyczna architektura ziemi lubińskiej
Cz. 1 – Miasto Lubin

Projekt współfinansowany ze środków otrzymanych z Gminy Miejskiej Lubin

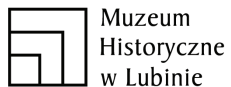

Korekta
Dorota Gońda, Emilia Polewczyk

Projekt graficzny i skład
Małgorzata Uglik

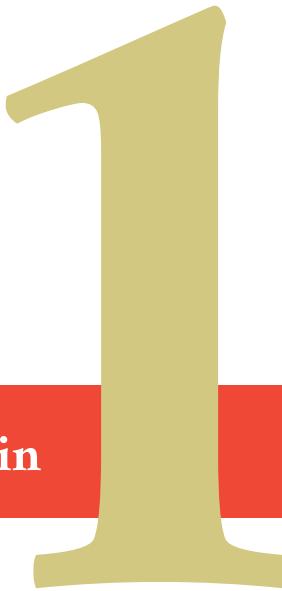
Wydawca
Stowarzyszenie „Sport-Art.”
ISBN 978-83-944102-1-6
Muzeum Historyczne w Lubinie
Dyrektor: dr Marek Zawadka

ISBN 978-83-66574-78-6 (druk)
ISBN 978-83-66574-79-3 (pdf)
Biblioteka Muzeum Historycznego w Lubinie – zeszyt nr 45
© Copyright by Stowarzyszenie „Sport-Art.”, 2024
© Copyright by Muzeum Historyczne w Lubinie, 2024
Lubin 2024

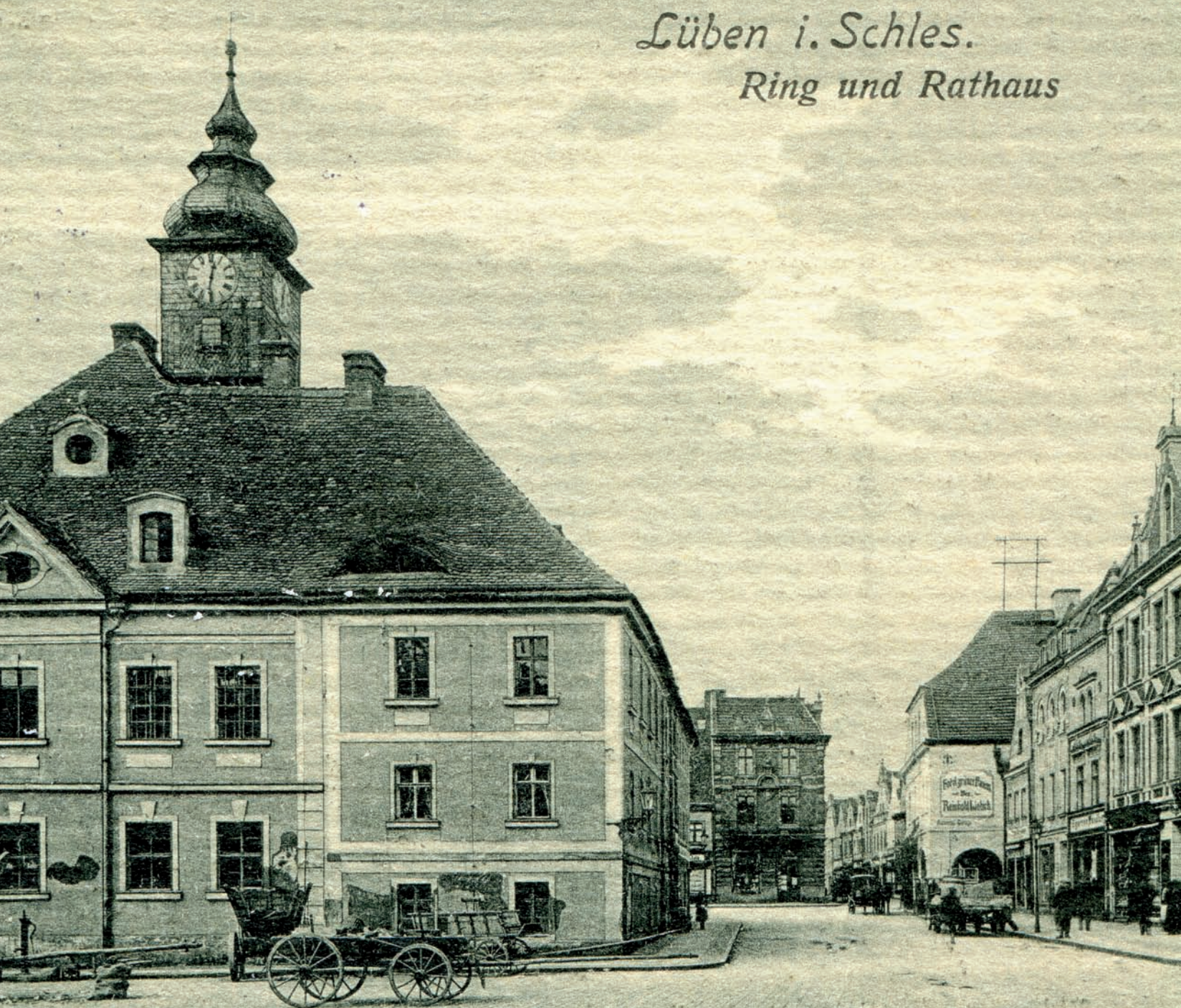
Piotr Bieruta

Historyczna architektura ziemi lubińskiej

Miasto Lubin

Lüben i. Schles.
Ring und Rathaus

Spis treści:

Wprowadzenie	7
1. Ratusz (Rynek 23)	13
Herb w tympanonie	26
Wypożyczenie ratuszowej wieży	28
2. Książęcy zamek (ul. Mikołaja Pruzi, Wzgórze Zamkowe)	31
3. Kaplica zamkowa (ul. Mikołaja Pruzi 9)	37
Portal fundacyjny kaplicy zamkowej	42
4. Fortyfikacje miejskie (Osiedle Centrum)	47
5. Baszta Głogowska (Rynek 11)	55
6. Kamienica (Rynek 11)	61
7. Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej (ul. Hugo Kołłątaja 4)	67
Lubińska kampanila	75
Organy Martina Benjamina Liebeherra	79
8. Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny (ul. Stary Lubin 14A)	83
9. Kościół filialny pw. św. Marii Dominiki Mazzarello (ul. Przemysłowa 8)	91
Mauzoleum rodu von Hochberg	95
10. Garnizon wojsk kawalerii „Małe Koszary” (ul. gen. Józefa Bema 7A)	99
Akroterion	107
11. Koszary Pułku Dragonów im. Friedricha von. Bredow (ul.: gen. Tadeusza Kościuszki, Armii Krajowej, Księcia Ludwika I, Składowa)	109
12. Dawna strzelnica wojskowa (Park Leśny, ul. Gajowa 25)	119
13. Poczta Główna (ul. Odrodzenia 4)	125
14. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (ul. Bolesława Prusa 4)	131
Obraz z wizerunkiem św. Jadwigi	138
15. „F. Langer & Co.” / „Dolnośląska Fabryka Instrumentów Lutniczych w Lubinie” (ul. Odrodzenia 33)	141
Bibliografia	146

Wprowadzenie

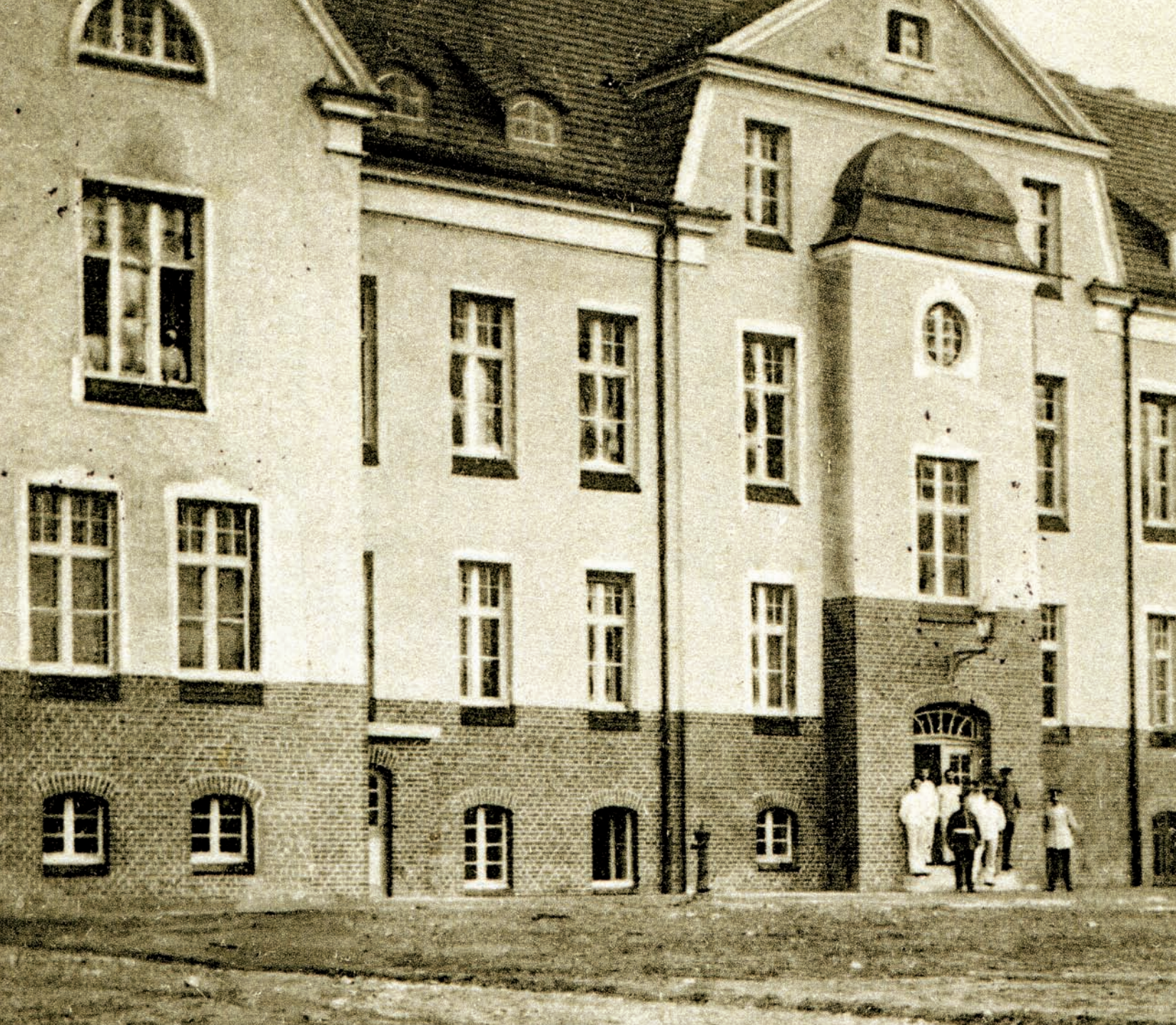
Dziedzictwo kulturowe posiada bardzo różnorodne oblicza. Począwszy od zasadniczego podziału na dziedzictwo materialne i niematerialne, czy podążając dalej na: zabytki ruchome i nieruchome, archiwalia, zbiory biblioteczne, wytwory techniki, tradycje, obyczaje, przekazy ustne. Wszystko to składa się na jedyny w swoim rodzaju krajobraz kulturowy. Na wielowymiarowość tego unikatowego, realnego, jak i ideowego kształtu przestrzeni wpływ mają wszelkiego rodzaju przemiany (społeczne, historyczne, gospodarcze, kulturowe, religijne), zachodzące w ciągu stuleci na danym obszarze. Głównie dotyczy to regionów tzw. „pogranicza”, które z racji sąsiedzkich wpływów są nadzwyczaj podatne na najróżniejsze przewartościowania. Regionem, który w szczególny sposób naznaczony został historycznymi przemianami, na niemalże wszystkich obszarach ludzkiej aktywności, jest Dolny Śląsk, a w nim obecny powiat lubiński i miasto Lubin. W kontekście powyższego, historyczno-geograficzne ułożenie Lubina jest tym bardziej znaczące – położony jest on na północnym skraju dolnośląskich ziem, na styku z Wielkopolską, ziemią lubuską czy dawniej z Dolnymi Łużycami. Ponadto, na charakter tożsamości regionalnej terenów znajdujących się w granicach powiatu lubińskiego, historycznie określanego jako ziemia lubińska, miała wpływ często zmieniająca się przynależność państwowa. Od czasów kształtowania się zależności administracyjnych na tym terenie, czyli od okresu wczesnego średniowiecza, Lubin i jego okolice należały do państwa polskiego pierwszych Piastów, a następnie do Królestwa Czech, Cesarstwa Austriackiego, Królestwa Prus, Cesarstwa Niemieckiego, Republiki Weimarskiej, III Rzeszy Niemieckiej i od 1945 roku do Polski.

Wskazane powyżej zmiany, odbywające się na przestrzeni wieków, w sposób bezpośredni przyczyniły się do materialnego kształtu tych ziem, czyli do wyglądu wsi, miast i miasteczek: ich urbanistycznych układów, a przede wszystkim formy budynków, które z założenia miały się wyróżniać z zabudowy lub wynikały ze szczególnych okoliczności historycznych lub gospodarczych. Tymi obiektami są dzieła architektury i budownictwa (np. obiekty sakralne, rezydencjonalne, użyteczności publicznej, mieszkalne i gospodarcze), dzieła budownictwa obronnego (np. twierdze i ich elementy, forty, fortyfikacje zamków i dworów obronnych), obiekty techniki i przemysłowe (hale produkcyjne i obiekty towarzyszące w zespołach fabrycznych, młyny, wiatraki, wieże ciśnień, mosty i wiadukty, elektrownie),

cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni oraz miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne. Wszystkie wymienione obiekty posiadają przedstawicieli na ziemi lubińskiej. Ich unikatowy kształt oraz częstokroć zawiłe dzieje składają się na atrakcyjność przede wszystkim w sensie wiedzy o regionie, ale także w aspekcie turystycznym. W niniejszej publikacji skoncentrujemy się na budynkach, które w sposób znaczący tworzą tę wyjątkową, historyczną wielowymiarowość regionu i są nośnikami interesujących treści.

Poznanie zabytków architektury ziemi lubińskiej rozpoczynamy od Lubina, czyli miejscowości będącej stolicą regionu. W jej obrębie znajduje się kilkanaście obiektów, zdecydowanie wartych zwrócenia naszej uwagi. Obiekty te przedstawię nakreślając najpierw ich rys historyczny, ze szczególnym uwzględnieniem momentów przełomowych, a następnie opisując wygląd, skupiając się na charakterystycznych, wyróżniających je cechach. W kolejnych odsłonach cyklu pt. „Historyczna architektura ziemi lubińskiej” zaprezentuję Państwu budowle nie tak charakterystyczne, jak kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, mury obronne czy garnizon. Będą to budynki, które w powszechnej świadomości częstokroć nie są identyfikowane jako zabytki, a o ich pierwotnej funkcji wiemy jedynie z archiwalnych zapisów. Będzie to m.in. zabudowa częściowo zachowanego dawnego Wojewódzkiego Szpitala Psychiatrycznego, Dom Opieki „Augustaheim”, a także budynki nieistniejące, jak np. późnobarokowy pałac, w miejscu którego zbudowana została Szkoła Podstawowa nr 1 z Oddziałami Integracyjnymi im. Marii Skłodowskiej-Curie. Wybierzemy się także na wędrowki w okolice Lubina i zajrzemy do historycznie interesujących miejsc powiatu lubińskiego, jakimi są m.in.: Zamek w Chobieni, ufortyfikowany most drogowy w Ścinawie, ratusz w Rudnej czy barokowy pałac w Chróśniku.

Zachęcam zatem do lektury, a nawet, w głównej mierze, do samodzielnych poznawczych wędrówek i odkryć, wykraczających poza informacje, które znalazły się w niniejszej publikacji.

1. Ratusz (Rynek 23)
 2. Książęcy zamek (ul. Mikołaja Pruzi, Wzgórze Zamkowe)
 3. Kaplica zamkowa (ul. Mikołaja Pruzi 9)
 4. Fortyfikacje miejskie (Osiedle Centrum)
 5. Baszta Głogowska (Rynek 11)
 6. Kamienica (Rynek 11)
 7. Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej (ul. Hugo Kołłątaja 4)
 8. Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny
(ul. Stary Lubin 14A)
 9. Kościół filialny pw. św. Marii Dominiki Mazzarello (ul. Przemysłowa 8)
 10. Garnizon wojsk kawalerii „Małe Koszary” (ul. gen. Józefa Bema 7A)
 11. Koszary Pułku Dragonów im. Friedricha von. Bredow
(ul. T. Kościuszki, I. Łukasiewicza, ks. Ludwika I, Armii Krajowej, Składowa)
 12. Dawna strzelnica wojskowa (Park Leśny ul. Gajowa 25)
 13. Poczta Główna (ul. Odrodzenia 4)
 14. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa
(ul. Bolesława Prusa 4)
 15. „F. Langer & Co.” / „Dolnośląska Fabryka Instrumentów
Lutniczych w Lubinie” (ul. Odrodzenia 33)
-

Ratusz

Rynek 23

Wędrówkę szlakiem architektonicznych pamiątek przeszłości Lubina rozpoczynamy od budowli wyznaczającej ściśle centrum miasta, zarówno w znaczeniu wizualnym (urbanistycznym), jak i ideowym (administracyjnym). Budowlą tą jest ratusz, czyli zgodnie z wczesnośredniowiecznymi, europejskimi regułami najczęściej wolnostojący, okazały, reprezentacyjny gmach będący siedzibą władz miejskich, zazwyczaj usytuowany w przestrzeni rynku. Lubiński ratusz w pełni wpisuje się w ten schemat zabudowy miejskiej. Wzniesiony został w latach 1768–1769 w miejscu poprzedniego kompleksu gotycko-renesansowych budynków pełniących administracyjne funkcje (ratusz, waga miejska, sukiennice), które zostały strawione przez pożar w 1757 roku, podczas trzeciej wojny śląskiej. Oddany do użytku w 1769 roku nowy budynek posiadał zwarty, prostokątny kształt, bez dzisiejszego skrzydła południowo-wschodniego. W miejscu tej części obecnego ratusza najprawdopodobniej zalegały fundamenty, a niewykluczone, że także mury, starszych, gotycko-renesansowych budynków. Z czasem powstały tutaj, przylegające do ratusza kamienice, które następnie włączone zostały w jego bryłę i rozbudowane w kierunku placu rynkowego. Modernizacja ta miała miejsce w ostatnim dziesięcioleciu XIX stulecia. Na dokonane wtedy zmiany wskazuje nieregularność układu pomieszczeń (szczególnie piwnicznych) oraz brak zachowania zasady osiowości otworów okiennych w elewacjach dłuższych boków ratusza. Jest to także zauważalne w wyraźnych różnicach grubości ścian obwodowych. W wyniku tej rozbudowy powstała budowla, która, z nieznacznymi zmianami, przetrwała do czasów obecnych. Po zakończeniu II wojny światowej funkcja ratusza uległa zmianie – po pracach remontowych, dokonanych w 1956 roku oraz w latach 1991–1992, w jego pomieszczeniach zaczęły funkcjonować punkty handlowo-usługowe, jak np.: „Cuprum” Bank S.A., „Klub Międzynarodowej Prasy i Książki”, księgarnia „Empik” czy Antykwarjat „BAX”. Sytuacja zmieniła się w połowie drugiej dekady XXI wieku. W latach 2014–2016 przeprowadzono generalny remont we wnętrzu budynku, a następnie jego znaczną część zagospodarowało Muzeum Historyczne w Lubinie, wykorzystując kondygnację poddasza jako miejsce ulokowania stałych ekspozycji o charakterze historyczno-edukacyjnym, poświęconym dziejom powojennego Lubina („Historia miasta na tle życia codziennego”, „Zbrodnia Lubińska”). Obecnie budynek zarządzany jest przez lubińskie muzeum, a piętro pełni funkcję adekwatną dla gmachu ratusza – znajdują się tutaj gabinet Prezydenta Miasta, biura Kancelarii Prezydenta oraz sala obrad Rady Miejskiej.

Ratusz jest budowlą murowaną, dwukondygnacyjną z częściowym podpiwniczeniem. Fundamenty budynku zostały wykonane z kamieni polnych, zaś ściany nośne oraz działowe z cegieł, które następnie otynkowano. Architektoniczny obrys obiektu jest prostokątny, czteroskrzydłowy z wydatnym ryzalitem w północnym narożu elewacji zachodniej, będącym przedłużeniem jednego ze skrzydeł. To odstępstwo od regularności planu posadowienia ratusza jest konsekwencją, wspominanych wcześniej, nawarstwień na poziomie fundamentów oraz późniejszego wchłonięcia budynków przylegających do niego od strony północno-wschodniej. Układ wewnętrzny gmachu jest trzy- i czterotraktowy z kwadratowym holem połączonym z korytarzem przebiegającym na przestrzał budynku.

W holu znajdują się okazałe marmurowe, dwubiegowe schody prowadzące na piętro. W korytarzu, przy wejściu południowo-zachodnim, usytuowane zostało przejście do klatki schodowej łączącej parter z piwnicą. Jednopoziomowe, sklepione kolebkowo piwnice przebiegają w trzech traktach, wzdłuż planu obiektu, z tym że jedynie środkowy ciąg przez całą długość. Niektóre z piwnicznych murów są pozostałościami wcześniejszej zabudowy i niewykлучzone, że sięgają czasów co najmniej XVI stulecia. Świadczy o tym ostrołukowe nadproże w przejściu pomiędzy piwnicznymi pomieszczeniami w zachodnim narożu budynku, które jest ceglane i posiada czytelne ślady profilowania. Elementami wyróżniającymi wygląd zewnętrzny obiektu są pojedyncze pseudoryzalitty w trzech elewacjach, zakończone trójkątnymi przyczółkami, międzykondygnacyjne gzymsy kordonowe oraz lizeny, które zostały nieregularnie rozmieszczone pomiędzy prostokątnymi oknami. Dominującym akcentem zewnętrznego wystroju ścian ratusza jest płaskorzeźbiony tympanon przedstawiający herb miasta Lubina, obowiązujący w latach 1820–1945. Znajduje się on w przyczółku nad centralnie usytuowanym pseudoryzalitem elewacji południowo-zachodniej, w pierwotnym założeniu pełniący funkcję fasady. Zaburzający regularny kształt bryły ryzalit boczny na poziomie przyziemia posiada duże, zamknięte łukami pełnymi okna, które pierwotnie pełniły funkcję otwartych podcieni. Ratusz zwieńczony jest dachem dwuspadowym o połaciach przechodzących na sąsiednie skrzydła. Zadaszenia skrzydeł różnią się wysokościami – najwyższy znajduje się nad południowo-zachodnią częścią budynku. Na zewnętrznych połaciach wszystkich dachów zostały umieszczone lukarny – niektóre zwieńczone dekoracyjnym detalem w kształcie szyszek pinii. Górująca nad budynkiem drewniana wieża wzniesiona została na planie kwadratu. Wieńczy ją hełm o cebulastym profilu, pokryty miedzianą blachą, zakończony iglicą z gałką.

Rzut przyziemia lubińskiego ratusza [w:] Krzysztof Kułacz, *Ratusz w Lubinie*, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, załącznik nr 2, Wrocław 1999

Widok ratusza „z lotu ptaka”. Fot. Grzegorz Kraska, 2024 r.

Ratusz. Widok od strony wschodniej. Fot. Tomasz Folt, 2023 r.

Nadproże znajdujące się w piwnicy to jeden z najstarszych elementów architektonicznej struktury ratusza. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

Wielopolowa pocztówka z końca XIX w. Na jednym z rysunków widoczny jest ratusz przed dobudowaniem skrzydła północno-wschodniego

Ratusz. Widok od strony zachodniej. Pocztówka z ok. 1900 r.

Ratusz. Elewacja
południowo-wschodnia.
Pocztówka z 1903 r.

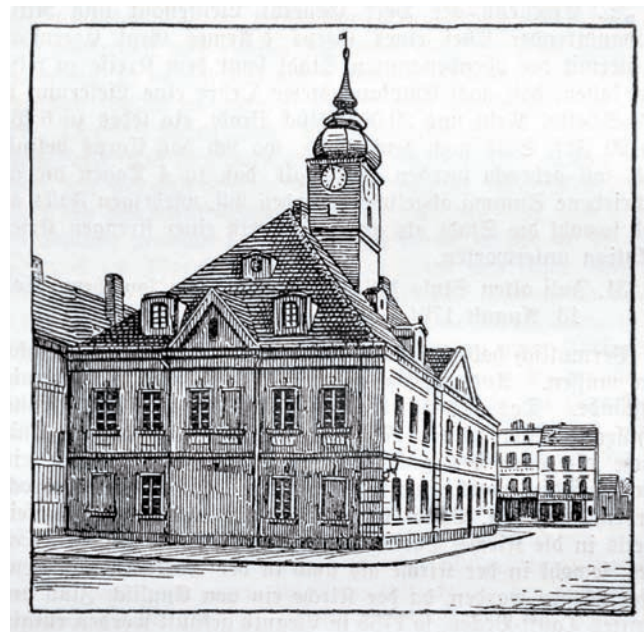
Ratusz. Elewacja
południowo-wschodnia.
Pocztówka z 1910 r.

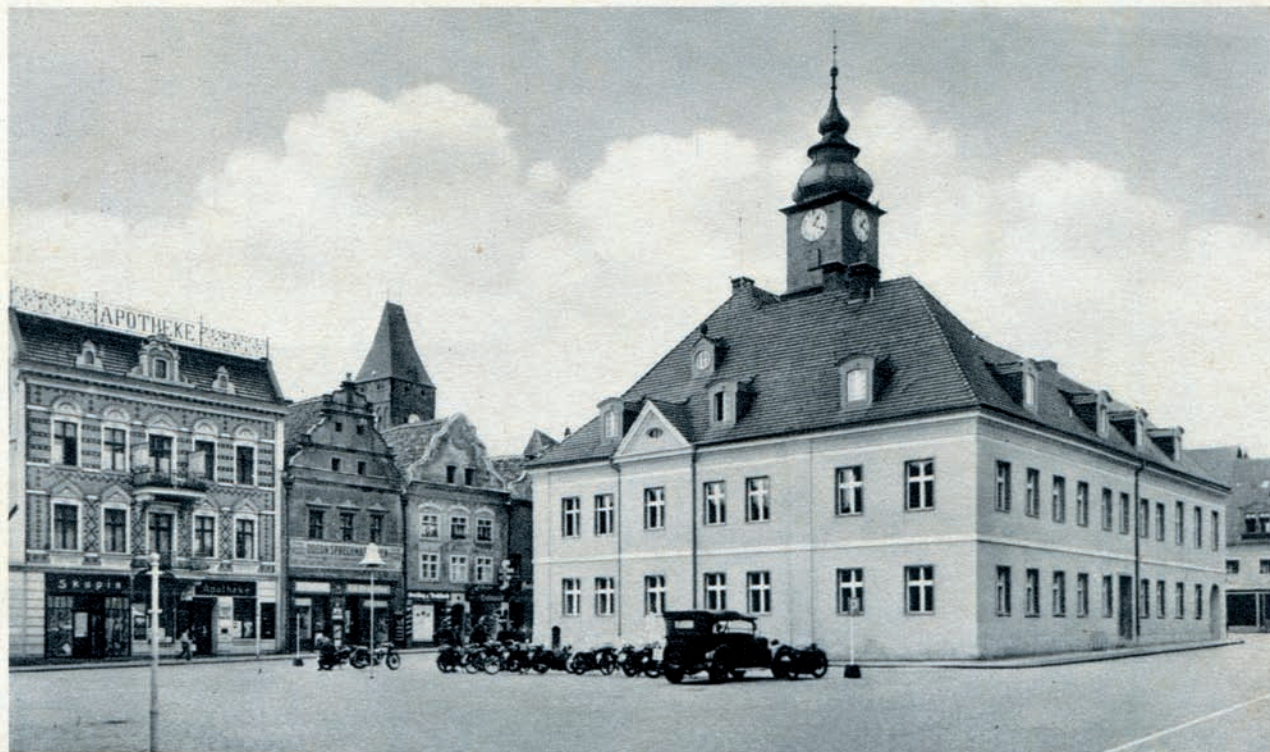
Ratusz. Widok od strony wschodniej. Pocztówka z ok. 1920 r.

Ratusz. Widok od strony północnej. W przyziemiu widoczne podcienia, które obecnie zostały przekształcone w okna. Pocztówka z 1936 r.

Ratusz. Widok od strony zachodniej [w:] Konrad Klose, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Lüben*, s. 203, Lubin 1924

Lüben i. Schles. - Ring m. Rathaus

Rynek oraz ratusz od strony wschodniej. Pocztówka z 1940 r.

Ratusz. Widok od strony północnej. Pocztówka z 1942 r.

Ratusz. Widok od strony zachodniej. Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

Ratusz. Widok od strony południowej. Fot. Grzegorz Kraska, 2023 r.

Herb w tympanonie

Relief ukazujący herb Lubina, który był oficjalnym symbolem miasta w latach 1820–1945, znajduje się w zwieńczeniu psuedoryzalitu, mieszczącego pierwotne, główne wejście do gmachu. Płaskorzeźba tympanonu przedstawia mur obronny z bramą wjazdową i dwoma basztami, pomiędzy którymi znajduje się postać tronujszej Madonny z dzieciątkiem. Poniżej, po lewej stronie bramy, ukazana została postać św. Agnieszki, po prawej zaś św. Barbary. Kompozycję ujęto w kolistą kwaterę, flankowaną przez dwa profilowo ukazane gryfy w otoczeniu bogatego ornamentu o motywie liści akantu.

Płaskorzeźbiony herb Lubina w przycółku nad elewacją południowo-zachodnią. Fot. Józef Milka, 1968 r.

Plaskorzeźbiony herb Lubina w przyczółku nad elewacją południowo-zachodnią. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

Wypożenie ratuszowej wieży

Historyczne wyposażenie ratusza, jakie przetrwało do czasów obecnych, mieści się w wieży budynku. Są to części wieżowego czasomierza: czterotarczowy zegar mechaniczny i dwa różnej wielkości dzwony. Mechanizm zegarowy wykonany został w 1915 roku w głogowskiej fabryce mechaniki precyzyjnej „Momma vorm. C. Weiss”. Metryka dzwonów to 1845 rok. Jeden z nich jest dzwonem godzinowym, drugi kwadransowym. Tworzą zespół odpowiednio nastrojonych instrumentów – inny dźwięk generuje dzwon bicia godzin, a inny bicia kwadransów. Są one przymocowane do belek na sztywno, ich konstrukcja nie wymaga zastosowania ruchomego jarzma. Dźwięk dzwonów powstaje dzięki uderzeniu bijaków, czyli młotków, których ruch wyzwala jest przez mechanizm zegarowy. Taki sposób wydobywania dźwięku oznacza, że ratuszowe dzwony są instrumentami bezsercowymi – gongami. Oba są dekorowane ornamentem ułożonym we fryzy, posiadają inskrypcje fundacyjne wraz z datami odlania. Zostały wykonane przez firmę ludwisarską „Hadank & Sohn”, która funkcjonowała w mieście Hoyerswerda, niegdyś położonym w obrębie Śląska, obecnie znajdującym się w granicach kraju związkowego Saksonia. Obie firmy już nie istnieją – ich fabryki zakończyły działalność w czasach II wojny światowej.

Jeden z ratuszowych dzwonów zegarowych. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

Ratuszowa wieża. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

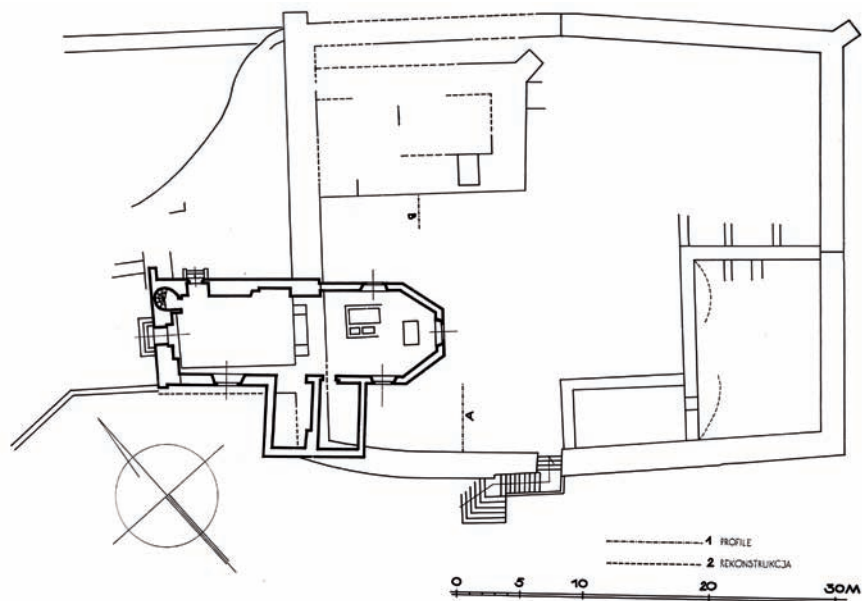
Książęcy zamek

ul. Mikołaja Pruzi, Wzgórze Zamkowe

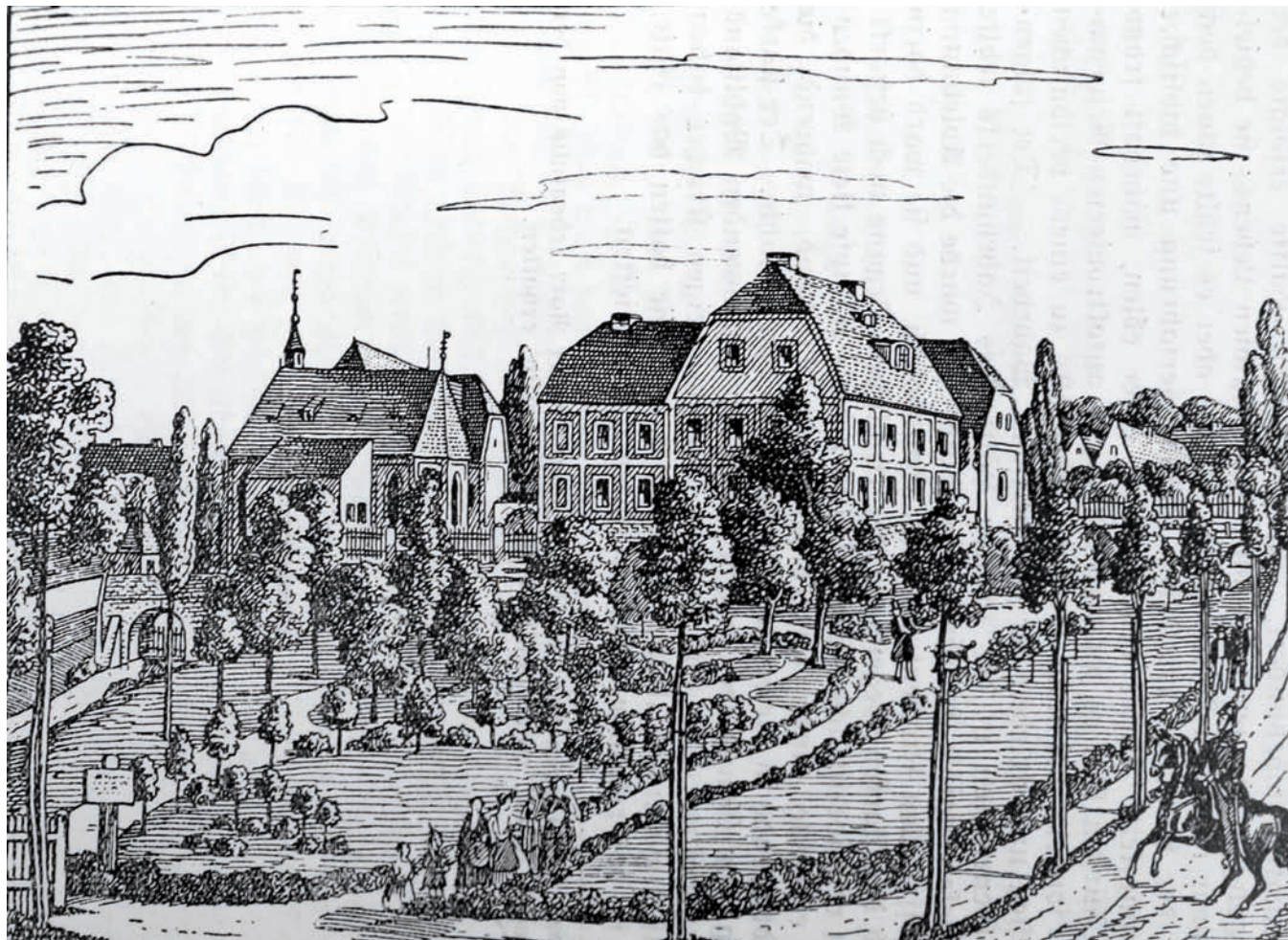

Lubińska siedziba książęca znajdowała się na obecnym Wzgórzu Zamkowym. W okresie średniowiecza oraz w czasach nowożytnych była strategicznym punktem w urbanistycznym układzie miasta. Miejsce to służyło zarówno obserwacji pobliskiego terenu, jak i ostatecznej obronie miasta. Dzieje zagospodarowania tego obszaru sięgają XIII wieku, gdy w obrębie obecnego dziedzińca zamkowego powstał obronny gród kasztelański, który przekształcono w murowaną warownię. Najstarsza wiarygodna wzmianka o twierdzy pojawiła się w dokumencie wystawionym w 1312 roku. W jego treści występuje określenie siedziby książęcej jako *castrum*, czyli zamek. Zlecenie jego wzniesienia najprawdopodobniej wydał książę żagański Konrad II zwany Garbatym w końcu XIII stulecia. Powstała wtedy skromna budowla obronna – wieża mieszkalna, zbudowana z kamienia na planie prostokąta. W latach 30. XIV wieku, podczas panowania księcia legnickiego Bolesława III Rozrzutnego, warownię rozbudowano, ale nieznana jest dziś skala i zakres tej realizacji. Znamienią dla dziejów lubińskiej twierdzy była jej wielka rozbudowa dokonana za czasów panowania w Lubinie księcia Ludwika I Brzeskiego. W wyniku zarządzonej przez księcia modernizacji terenu zamkowego w latach 1348–1353 powstał warowny kompleks założony na planie prostokąta. Cały obszar o powierzchni około 1 500 m² otaczały mury obwodowe wraz z systemem nawadnianych fos. Wjazd na teren dziedzińca zamkowego prowadził przez budynek bramny, usytuowany od jego strony zachodniej. W północnej części znajdowała się wolnostojąca, czworoboczna wieża. W narożniku południowo-wschodnim wzniesiono przylegający do murów główny budynek mieszkalny. W 1349 roku na obrzeżu założenia ufundowana została kaplica, połączona murami z budynkiem bramnym. Książę Ludwik I mieszkał w lubińskim zamku do 1358 roku – była to wtedy jego główna i ulubiona rezydencja. Po tym okresie władca przeniósł dwór do nowej i okazalszej siedziby w Brzegu. Utrata znaczenia zamku, jako jednego z kluczowych elementów urbanistycznych Lubina rozpoczęła się podczas wojny trzydziestoletniej. W roku 1631 najazd wojsk szwedzkich zakończył się druzgocącymi zniszczeniami miasta oraz zamku. Zrujnowana warownia nie została już nigdy w pełni odbudowana. W 1663 roku prace remontowe wykonano jedynie w zamkowej kaplicy. W 1675 roku średniowieczne fundamenty zamkowych budowli mieszkalnych wykorzystano do wzniesienia budynku administracji majątku małomickiego, który został ponownie odbudowany po pożarze w 1757 roku.

Jeszcze w połowie XVIII wieku na dziedzińcu istniała, częściowo zrujnowana, wolnostojąca średniowieczna wieża. Budynek ten rozebrano w połowie kolejnego stulecia. W tym czasie w miejscu zabudowań małopolskiej administracji powstał nowy budynek – siedziba ówczesnego starostwa powiatowego, a w czasach rządów hitlerowskich w pozamkowych budynkach mieściło się przedszkole. Dramatyczne w skutkach dla kompleksu warownego wydarzenia miały miejsce w 1945 roku. W wyniku działań wojennych, odbywających się w centrum Lubina, w lutym tegoż roku, budowle, znajdujące się w obrębie założenia zamkowego, uległy znacznemu zniszczeniu. Dopiero w 1957 roku, dzięki staraniom Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, przeprowadzono niezbędne prace zabezpieczające mury, ale nie wszystkich zachowanych budowli, a jedynie kaplicy. Na początku lat 60. XX wieku całkowicie rozebrano ruiny pozostałych budynków otaczających sakralny obiekt. W latach 1971–1972 na terenie zamku, ze szczególnym uwzględnieniem zrujnowanego budynku kaplicy, przeprowadzone zostały badania architektoniczno-archeologiczne. Wykonawcą prac badawczych był Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej. W 1977 roku rozpoczął się remont kaplicy, która już rok później została oddana do użytku jako galeria sztuki. Badania archeologiczne zamkowego dziedzińca prowadzone były także w 1988 roku. Nadzorował je lubiński archeolog Michał Mularczyk. Zamysłem tych prac było odsłonięcie relikwów średniowiecznej warowni jako „trwałej ruiny”. Ostatecznie pomysł jednak nie został zrealizowany, a odsłonięte pozostałości zakopano.

Rzut zachowanych fundamentów zamku [w:] *Ruiny zamku w Lubinie*. Pomiary inwentaryzacyjne. Dokumentacja Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1977

Lubiński zamek w połowie XIX stulecia [w:] Konrad Klose, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Lüben*, s. 101, Lubin 1924

Zabudowa dziedzica
zamkowego
na pocztówce z ok. 1910 r.

Widok na zamek
od strony zachodniej.
Pocztówka z 1935 r.

Ruiny zamku w Lubinie. Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

Kaplica zamkowa

ul. Mikołaja Pruzi 9

Kaplica zamkowa jest jedynym budynkiem, który przetrwał do dziś, z sięgającej czasów średniowiecza, zabudowy książęcego kiedyś dziedzińca. Jest to podstawowy powód, by na tym obiekcie skupić szczególnie uwagę, ale nie jedyny. Kaplica jest bowiem interesująca nie tylko pod względem historycznym, architektonicznym, ale również dlatego, że w swojej strukturze posiada wysokiej klasy kamienne obramienie okalające wejście do jej wnętrza. Wejście to pierwotnie służyło wyłącznie dla książęcego dworu – na czele z fundatorem budynku, czyli księciem Ludwikiem I Brzeskim.

Kaplica została zbudowana w 1349 roku, czyli w czasie, gdy w Lubinie powstawał nowy zamek książęcy. W 1641 roku, w wyniku oblężenia miasta przez wojska szwedzkie, uległa znacznemu zniszczeniu. Dwa lata później została odbudowana w duchu ówczesnych trendów architektonicznych – gotycki obiekt zyskał cechy stylu barokowego (dobudowa prezbiterium, zmiana kształtu okien oraz wyglądu elewacji). Na przełomie XVIII i XIX wieku kaplica ponownie popadła w ruinę. W drugiej połowie XIX wieku przeprowadzono jej gruntowny remont – wtedy wieżyczka, mieszcząca klatkę schodową prowadzącą na emporę, otrzymała neogotyckie zwieńczenie oraz zbudowano kruchnę przed głównym wejściem. Do 1908 roku kaplica pełniła funkcję kościoła katolickiego, następnie mieściła się w niej biblioteka. W ostatnim roku II wojny światowej budowle, znajdujące się w obrębie założenia zamkowego, zostały w dużym stopniu zniszczone. Podpalona kaplica straciła dach. Dopiero w 1957 roku przeprowadzono niezbędne prace, zabezpieczając mury budowli przed zupełną destrukcją. W 1977 roku rozpoczął się remont kaplicy, którego wynikiem było powstanie Galerii Zamkowej – pierwszej w Lubinie galerii sztuki współczesnej. Początkowo obiekt administrowany był przez Biuro Wystaw Artystycznych w Legnicy, następnie przez Ośrodek Kultury „Wzgórze Zamkowe”, później Muzeum Historyczne. Obecnie zaś, jako sala prób muzycznych, zarządzany jest przez Narodową Orkiestrę Dętą z siedzibą w Lubinie.

Budynek usytuowany jest w zachodniej części założenia zamkowego. Wzniesiony został z cegieł oraz niewielkiej ilości kamieni polnych. Pierwotnie budynek zbudowano na rzucie wydłużonego prostokąta. W wyniku barokowej rozbudowy powiększony został o trójbocznie zamknięte prezbiterium, nieznacznie węższe od korpusu nawowego.

Kaplica zamkowa. Fasada i elewacja północna. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Kaplica zamkowa. Fasada i elewacja północna. Pocztcówka z ok 1904 r.

Wówczas, przy elewacji północnej, zbudowane zostały dwie przybudówki boczne, w których umieszczono kaplice. Główne wejście do budynku znajduje się w elewacji zachodniej, nad którą – w północnym narożu – wznosi się smukła, kwadratowa w przekroju, wieża. Wejście boczne z płaskorzeźbionym, kamiennym portalem znajduje się w północnej elewacji kaplicy.

Wielopolowa pocztówka z ok. 1905 r. Na centralnej ilustracji przedstawiona została kaplica zamkowa

Kaplica zamkowa. Widok od strony zachodniej (na zdjęciu neogotycki, nieistniejący przedsionek). Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

Kaplica zamkowa. Widok od strony prezbiterium. Fot. Józef Milka, 1964 r.

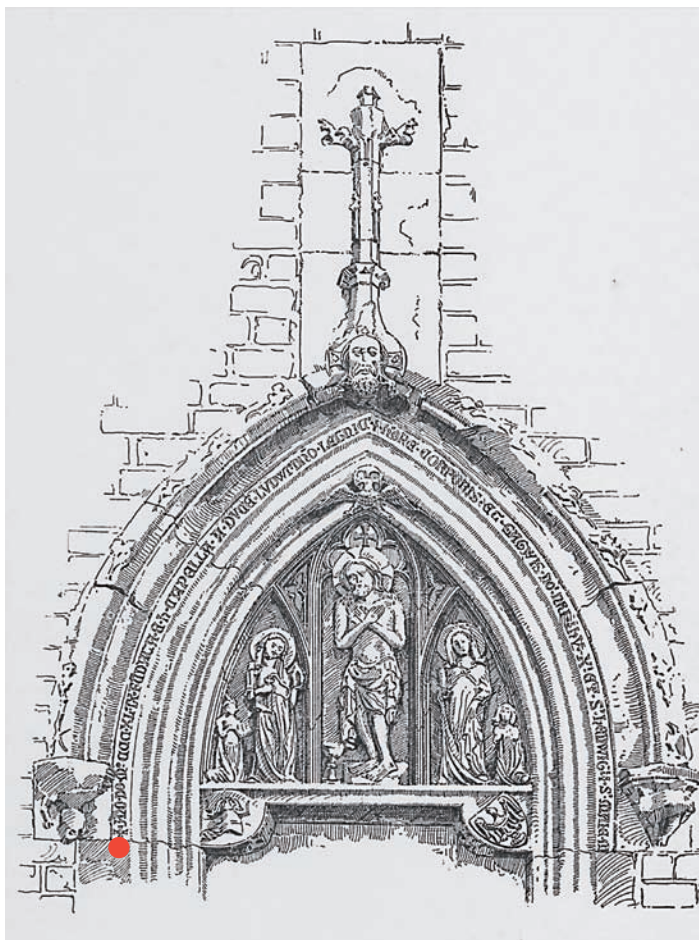

Kaplica zamkowa. Widok od strony południowej. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

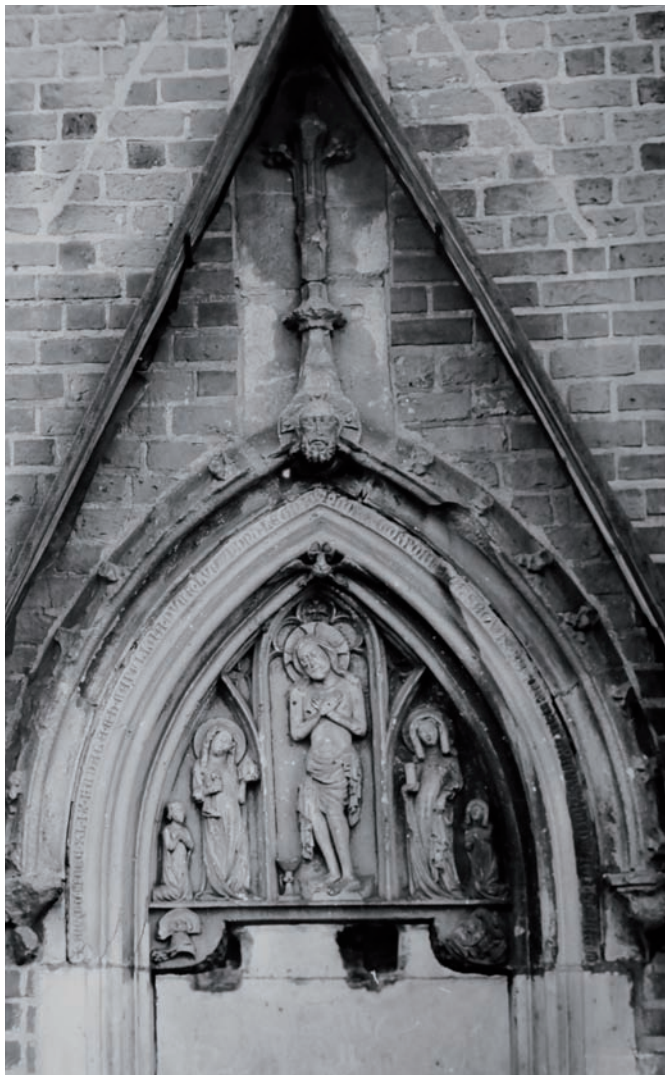
Portal fundacyjny kaplicy zamkowej

Niezwykle interesującym elementem kaplicy jest piaskowcowy portal, ulokowany w ścianie sąsiadującej z zamkowym dziedzińcem. To ozdobne architektoniczne obramienie drzwi wejściowych posiada płaskorzeźbiony tympanon, przedstawiający biblijne oraz świeckie postacie. W jego ostrołukowym polu znajduje się wizerunek Chrystusa Boleściwego, w lewej arkadzie widnieje figura św. Jadwigi, zaś w prawej św. Marii Magdaleny. U stóp tych świętych postaci umieszczone zostały wizerunki klęczącego księcia Ludwika I oraz jego żony, księżnej Agnieszki. Na szczycie tympanonu znajduje się symbol Ducha Świętego oraz wykuty napis fundacyjny w języku łacińskim o treści: *Anno Domini MCCCXLIX fundata est haec capella a duce Ludowic domino legnicensi in honorem corporis et sanguinis Domini nostri Ihesus Xristi et Hedwigis et Marie Magdalенаe*, co po przetłumaczeniu na język polski oznacza: ● Roku pańskiego 1349 ufundował tę kaplicę książę Ludwik, pan legnicki, na chwałę ciała i krwi Pana Naszego Jezusa Chrystusa i Jadwigi i Marii Magdaleny.

Zabytek ten jest jednym z niewielu, zachowanych w tak dobrym stanie, przykładem gotyckiego portalu fundacyjnego, na którym przedstawiony został, dla powszechnej wiedzy, zleceniodawca jej budowy.

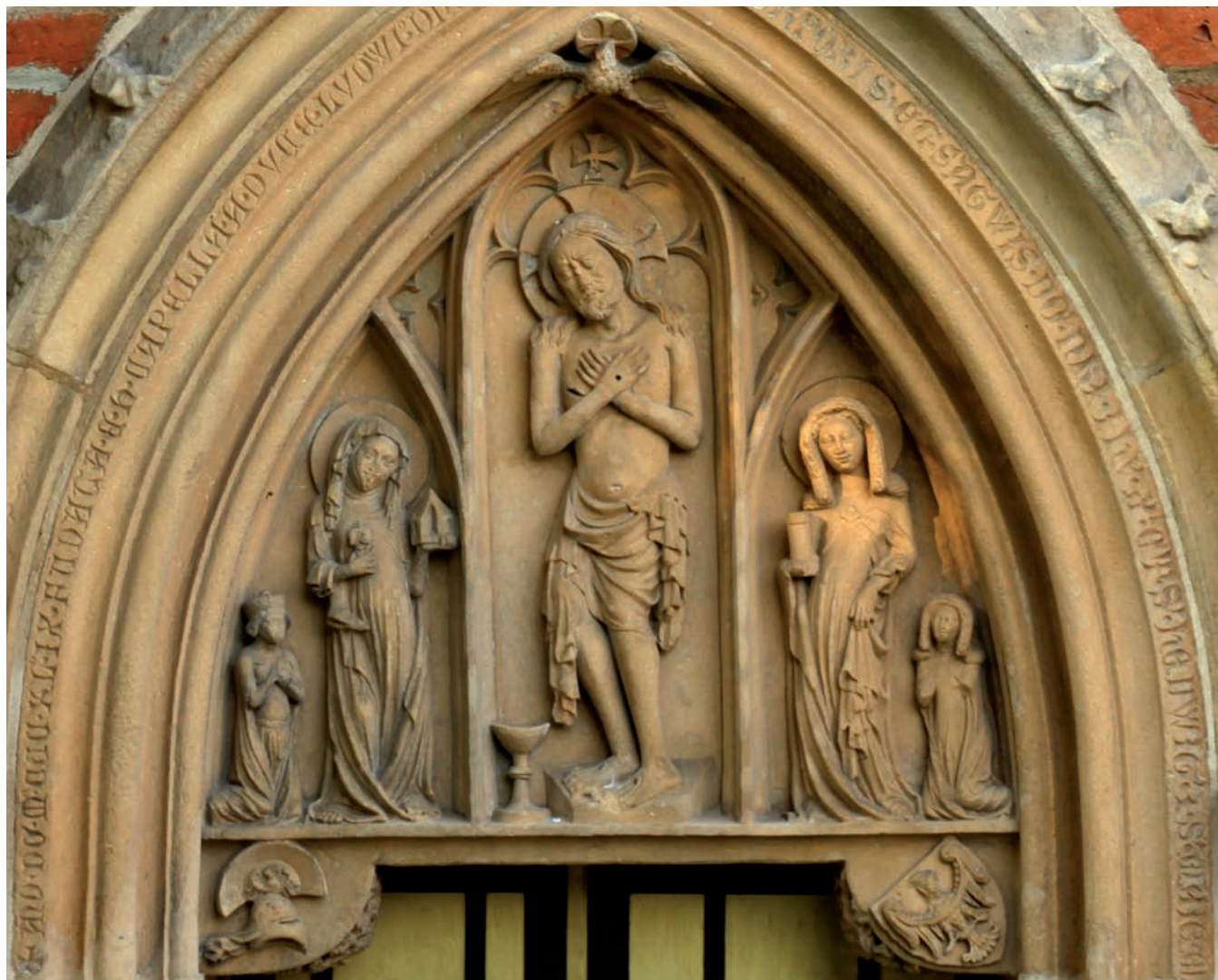
Gotycki tympanon portalu kaplicy zamkowej w Lubinie
[w:] Hans Lutsch, *Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler*.
Ein Textband, *Mappe I: Mittelalter*, tablica nr 36, Wrocław 1903

Tympanon portalu. Fot. Józef Milka, 1964 r.

Gotycki portal kaplicy zamkowej. Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

Gotycki tympanon portalu. Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

Św. Jadwiga Śląska z atrybutami w dłoniach – figurką Najświętszej Marii Panny oraz modelem kaplicy. Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

Gołębicą z nimbem (symboliczne wyobrażenie Ducha Świętego). Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

Wizerunek św. Marii Magdaleny i księżnej Agnieszki, małżonki Ludwika I Brzeskiego. Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

Postać księcia Ludwika I Brzeskiego, fundatora kaplicy. Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

Postać Chrystusa Boleściwego. Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

Tarcza z orłem śląskim (herb księżnej Agnieszki). Fot. Piotr Bieruta, 2022 r.

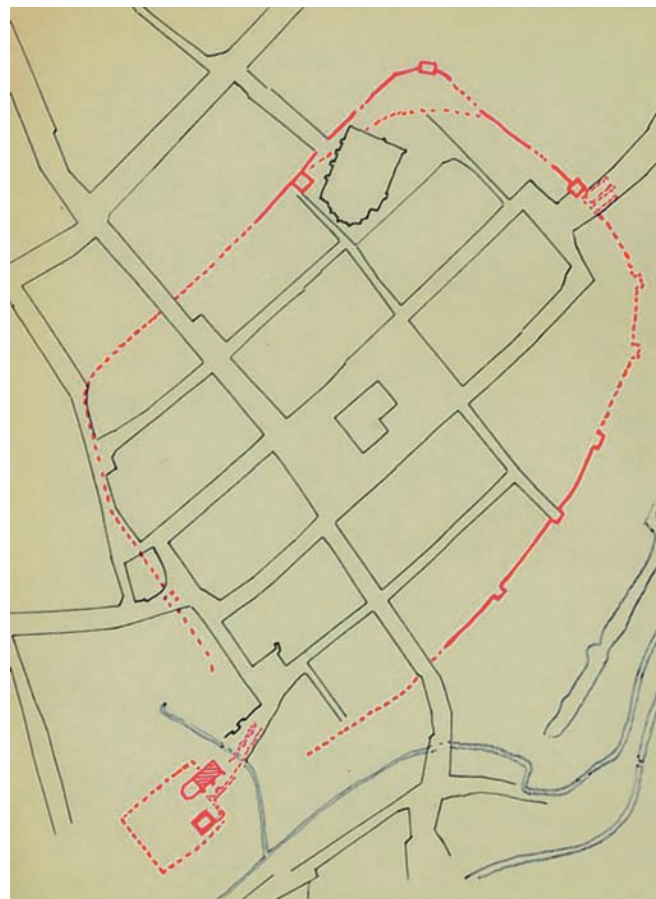
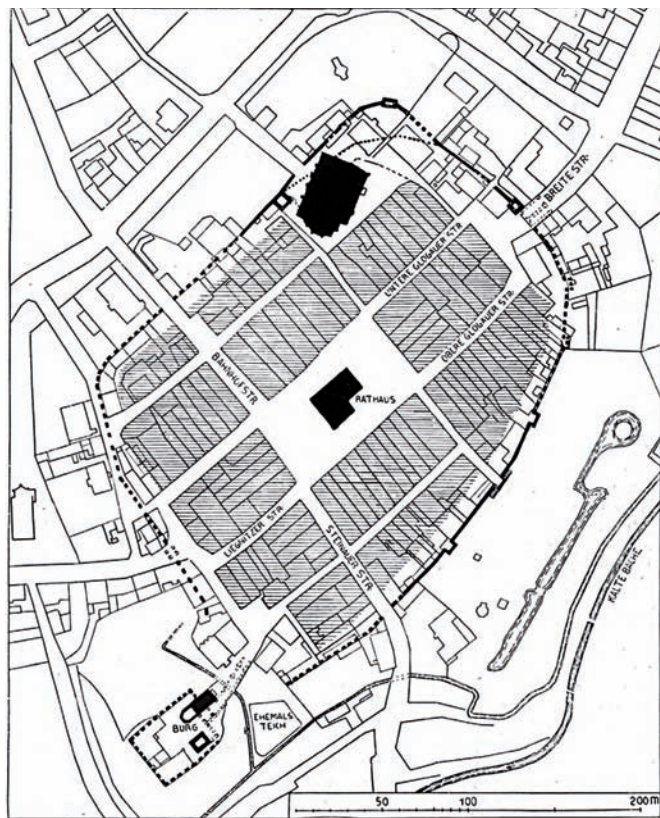

Fortyfikacje miejskie

Dawny, średniowieczny Lubin skrzętnie otoczony był solidnym systemem kamiennie-ceglanych murów obronnych. Powstały one w latach 1348–1358 z inicjatywy ówczesnego władcy miasta – księcia Ludwika I Brzeskiego. Wtedy to, w miejscu dawnych umocnień ziemnych wzmocnionych drewnianymi palisadami, zbudowane zostały murowane fortyfikacje. Ich wysokość wynosiła około 5 metrów, szerokość 1,5 metra. Funkcje obronne wzmocniało kilkanaście prostokątnych baszt oraz półbaszt, niezabudowanych od strony miasta. Wejścia do miasta strzegły trzy bramy: Głogowska, Ścinawska i Legnicka. Pod koniec XIV wieku w południowej części murów, w pobliżu gotyckiej świątyni, wybito furtę dla pieszych, która prowadziła z placu przykościelnego na cmentarz, przeniesiony poza obręb murów. Dodatkowe wzmocnienie obronne tego wejścia stanowiła, znajdująca się tuż obok, kwadratowa baszta. W ostatnim dziesięcioleciu XV wieku została ona przekształcona w dzwonnice kościelną (pełni tę funkcję po dzień dzisiejszy jako wieża kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Częstochowskiej).

W XV i XVI wieku, gdy powszechne stało się użycie broni palnej podczas wojennych działań oblężniczych, lubińskie fortyfikacje uległy modyfikacji. Powstały wtedy stanowiska artyleryjskie, a niektóre odcinki podwyższono. Wszystkie te zabiegi sprawiły, że ówczesny Lubin był jednym z najbardziej ufortyfikowanych miast na Śląsku i w dużej mierze dzięki temu skutecznie oparł się dwukrotnym najazdom wojsk husyckich. Ich znaczne zmiany, a w zasadzie proces częściowej likwidacji, nastąpiły w pierwszej połowie XIX stulecia, zaraz po zakończeniu wojen napoleońskich. Wtedy m.in. wyburzono główne bramy miejskie, z czego pozostała jedynie baszta bramy Głogowskiej. Obecnie te okazałe średniowieczne obwarowania zachowane są w około 60 procentach ich pierwotnego układu. Część z nich, szczególnie przy zamku piastowskim, uległa zniszczeniu w lutym 1945 roku. Zrekonstruowano je w drugiej połowie lat 80. XX stulecia. Dzisiaj nie pełnią już funkcji obronnych, ale w wymowny sposób przypominają o dawnych koncepcjach urbanistycznych oraz obronnych stosowanych w okresie średniowiecza.

Szkic sytuacyjny zachowanego obwodu lubińskich murów obronnych w latach 40. XX w. [w:] Kurt Bimler, *Die Schlesischen Massiven Wehrbauten. Band 4. Fürstentum Liegnitz. Kreise Liegnitz. Goldberg. Lüben*, Bd. IV, Wrocław 1943

Szkic sytuacyjny zachowanego obwodu murów obronnych w latach 60. XX w. [w:] *Mury miejskie, Lubin*, Zielona karta ewidencji architektury i budownictwa, Wrocław 1964

„Baszta bluszczowa” w zachodnim odcinku murów obronnych. Poczтівka z 1935 r.

„Baszta bluszczowa”. Fot. Józef Milka, 1964 r.

Zniszczone mury obronne wokół zamkowego dziedzińca (strona południowa).
Fot. Józef Milka, 1964 r.

Zniszczone mury obronne wokół zamkowego dziedzińca (strona wschodnia). Fot. Józef Milka, 1964 r.

Prace rekonstrukcyjne murów obronnych terenu dawnego zamku piastowskiego. Fot. Leszek Dobrzyniecki, 1988 r.

Mury obronne okalające dziedziniec zamkowy. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Mury obronne przy kościele pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Baszta Głogowska

Rynek 11

Od XIV stulecia oraz w czasach nowożytnych do Lubina można było dostać się poprzez strzeżone bramy i furty ulokowane w systemie kamiennie-ceglanych obwarowań. Trzy główne przejścia mieściły się w bramach: Głogowskiej, Ścinawskiej oraz Legnickiej. Brama Głogowska, usytuowana na północnym skraju rynku, posiadała najbardziej rozbudowany system fortyfikacyjny. Składała się z budynku bramnego ze sklepieniem przejazdem i osobnym przejściem dla pieszych. Ponadto przy bramie znajdował się podwójny mur obronny oraz fosa z trzema mostami, z których jeden był zwodzony. Do przejazdu przylegała zaś czworoboczna wieża – baszta Głogowska, która przetrwała do dzisiaj w nienaruszonym prawie stanie.

Baszta zbudowana została na planie kwadratu, w dolnych partiach z kamienia, w górnych z cegły. Posiada sześć kondygnacji, zwieńczonych podwyższonym dachem namiotowym. W jej murach znajdują się niesymetrycznie rozmieszczone gotyckie okna, ujęte w piaskowcowe obramienia. W elewacji północnej zachowany został ślad (obrys) przylegania pierwotnego muru obronnego z bramą wjazdową.

Gdy system obwarowań miejskich zaczął tracić na znaczeniu (urbanistyczny rozwój miasta oraz zmiany wojennych technologii), obiekt wykorzystywany był do nieco odmiennych celów, niż pierwotnie mu założono. W XVII i XVIII wieku baszta pełniła funkcję miejskiego więzienia. W 1900 roku, z powodu uszkodzenia po uderzeniu pioruna, dokonano całkowitej wymiany zadaszenia obiektu. Od pierwszego dziesięciolecia XX wieku do 1945 roku w baszcie działało muzeum miejskie. Podczas działań wojennych w lutym 1945 roku, gdy wojska radzieckie wkraczały do miasta, budynek został uszkodzony. W 1957 roku władze Lubina podjęły decyzję o zabezpieczeniu uszkodzonego obiektu, a następnie o jego wyremontowaniu. Po naprawie w baszcie mieściło się schronisko młodzieżowe, administrowane przez lubiński oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. W 2022 roku w baszcie Głogowskiej został przeprowadzony ostatni, jak do tej pory, remont. Zakres prac obejmował wymianę zadaszenia oraz renowację elewacji.

Baszta Głogowska oraz barokowa kamienica. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Baszta Głogowska od strony północnej. Na jednej ze ścian widoczny ślad przylegania pierwotnego muru obronnego z bramą wjazdową. Fot. Piotr Bieruta, 2023 r.

Baszta Głogowska na pocztówce z ok. 1930 r.

Baszta Głogowska na pocztówce z ok. 1910 r.

Baszta Głogowska. Fot. Eugeniusz Kitzmann, 1946 r.

Kamienica

Rynek 11

Omawiając basztę Głogowską nie sposób nie zwrócić uwagi na przylegającą do niej kamienicę. Jest to charakterystyczny, trzykondygnacyjny, posadowiony na planie zbliżonym do kwadratu budynek. Z okolicznej zabudowy wyróżnia go regularny układ oraz wysokie czteroszpadowe zadaszenie o układzie kopertowym. Północno-zachodni narożnik łączy się z bryłą baszty Głogowskiej, przenikając się wzajemnie.

Dzieje tego budynku oraz jego pierwotne przeznaczenie nie są znane. Pewne jest natomiast, że to obiekt o znacznie młodszej metryce niż wiek połączonej z nim gotyckiej wieży. Forma, a przede wszystkim elewacja kamienicy pozwalają twierdzić, że powstała ona w XVIII wieku i jest przykładem typowych dla ówczesnej, barokowej architektury, rozwiązań. Jest to o tyle ciekawe, że w Lubinie do czasów obecnych nie przetrwały inne świadectwa budownictwa z tamtej epoki. O pochodzeniu kamienicy świadczą jej regularny układ oraz symetryczna artykulacja elewacji północnej i wschodniej, stworzona przez lizeny i rzędy prostokątnych okien. Okna ujęto w dekoracyjne obramienia, nad którymi niegdyś znajdowały się płaskorzeźbione medaliony z ornamentem roślinnym i popiersiami władców z dynastii Habsburgów. Płaskorzeźbione wizerunki możnowładców z tego rodu znajdowały się także w sztukatorskiej dekoracji sufitów w salach kamienicy. Charakterystyczne dla XVIII-wiecznej architektury świeckiej jest także wizualne wyróżnienie najniższej kondygnacji. Tak jest i w tej kamienicy – poziom przyziemia na ścianach zewnętrznych został oddzielony gzymsem międzykondygnacyjnym, co sprawia wrażenie wysokiego cokołu. Ponadto wejście do budynku posiada skromny, profilowany portal zwieńczony łukiem koszowym, nadwieszonym, co jest również częstym rozwiązaniem dla barokowej sztuki budowlanej.

Kamienica została uszkodzona podczas działań wojennych w 1945 roku. Dwa lata później rozpoczął się jej remont – najpierw przeprowadzono częściową wymianę dachu, a następnie podjęto prace wewnątrz obiektu. Kolejne działania remontowe miały miejsce na początku lat 60. XX wieku. Odnowiono elewację, ale niestety nie odtworzono częściowo uszkodzonych sztukatorskich dekoracji międzyokiennej. W naprawionym budynku, a dokładnie w jego przyziemiu, przez pewien czas mieściła się m.in. siedziba Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Aktualnie pomieszczenia tej zabytkowej kamienicy wykorzystywane są do celów handlowo-usługowych.

Kamienica przy baszcie Glogowskiej. Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

Kamienica przy baszcie Głogowskiej. Fragment dekoracji, zdemonutowanego podczas remontu w latach 1961–1963, plafonu sali na piętrze, przedstawiający popiersie cesarza Ferdynanda II. Fot. K. Gawinowska, 1960 r.

Kamienica przy baszcie Głogowskiej. Nieistniejąca, międzykondygnacyjna dekoracja w fasadzie. Fot. K. Gawinowska, 1960 r.

Kamienica wraz z basztą Głogowską. Fot. Stefan Sadowski, 1959 r.

Kamienica przy baszcie Glogowskiej. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej

ul. Hugo Kołłątaja 4

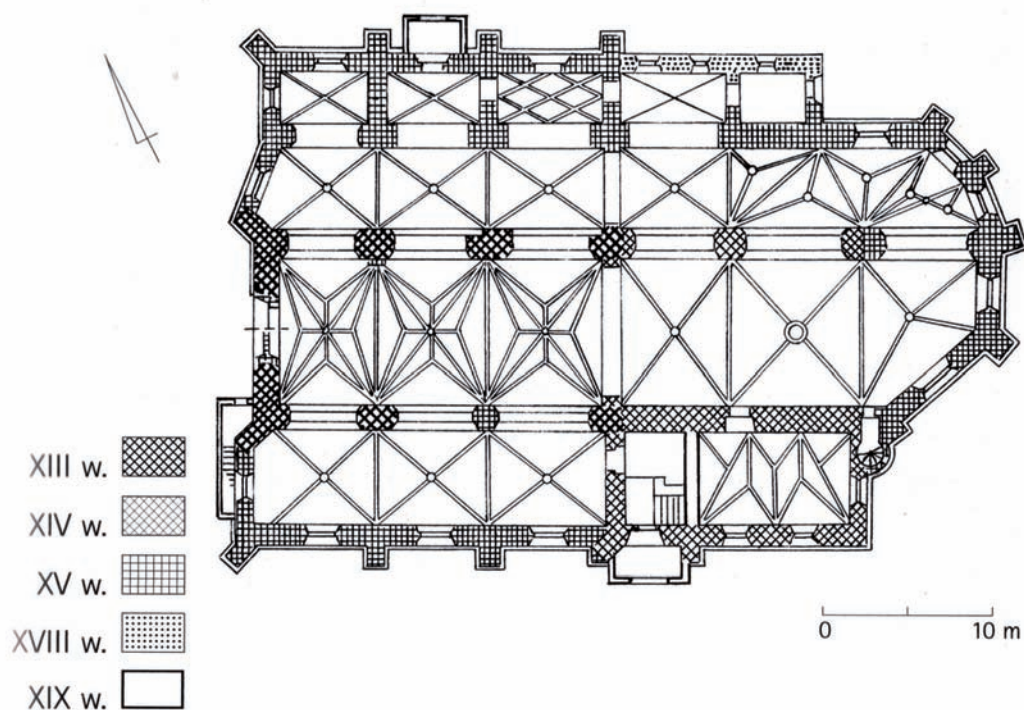

Najokazalszym lubińskim zabytkiem architektury sakralnej jest kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Powstał on w miejscu starszej, prawdopodobnie wzniesionej jeszcze w XIII wieku, świątyni.

Rozbudowa, która nadała zasadniczy wygląd kościołowi, trwała od 1446 do 1511 roku (w latach 1460–1465 pracami kierował wrocławski budowniczy Nicolaus Hoferichter). W wyniku działań wojennych w 1945 roku świątynia doznała wielu uszkodzeń. W 1948 roku część zachowanego wyposażenia wnętrza została wywieziona do Wrocławia (m.in. gotycki ołtarz przedstawiający scenę Zaśnięcia Marii Panny trafił na miejsce zniszczonego ołtarza głównego archikatedry p.w. św. Jana Chrzciciela). Remont, podczas którego naprawiano wojenne zniszczenia, odbył się w latach 1959–1961. Kolejny miał miejsce w latach 1974–1975 – wówczas w oknach prezbiterium powstały witraże według projektu Marii Powalisz-Bardońskiej, poznańskiej witrażystki. Ostatnie prace architektoniczne o charakterze renowacyjno-remontowym, obejmujące konserwację zadaszenia oraz elewacji, rozpoczęły się w 2008 i trwały do 2015 roku.

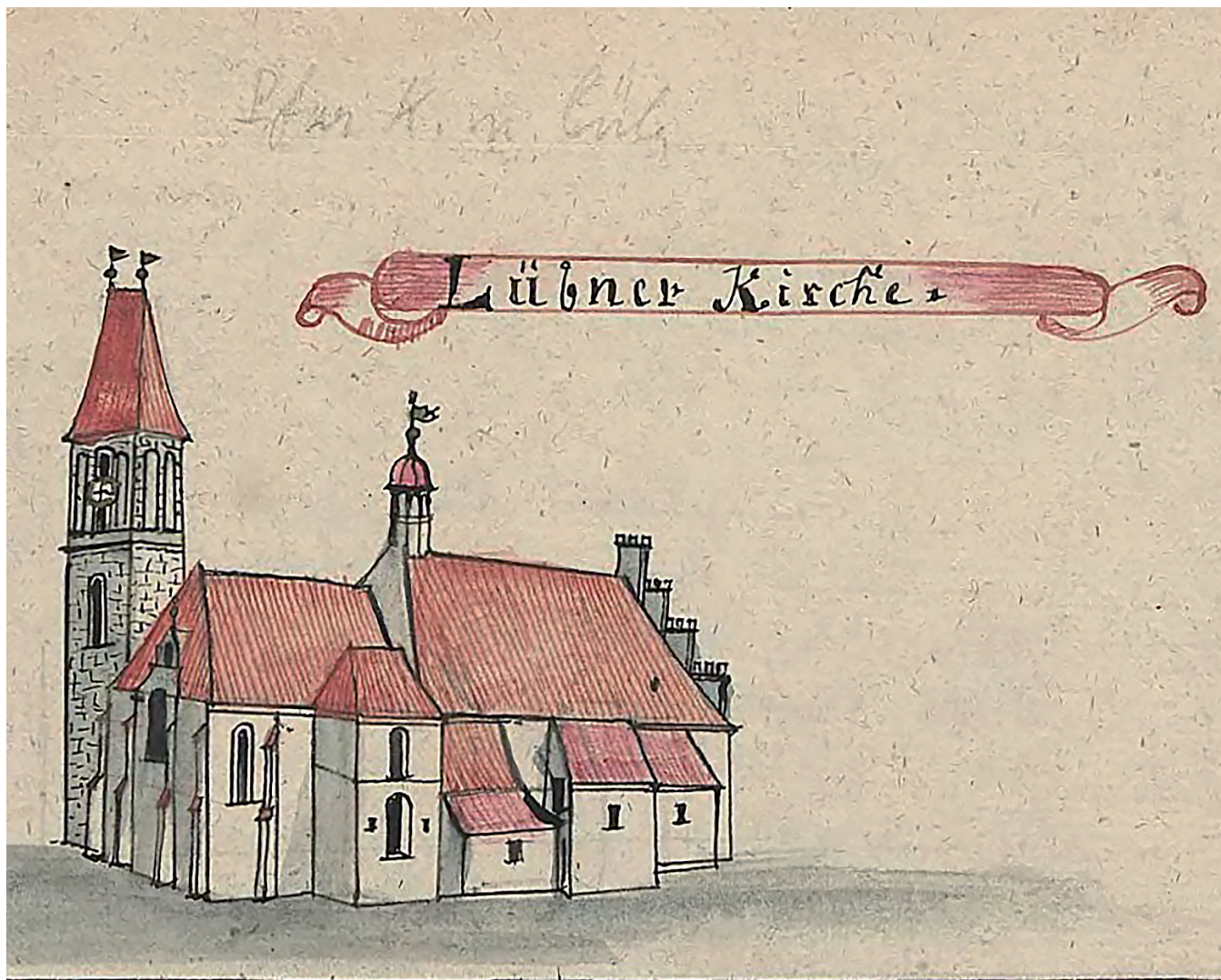
Świątynia jest murowaną, trójnawową bazyliką. Nawa główna kościoła posiada trzy przęsła (wydzielone profilowanymi filarami) i zakończona jest wydłużonym, zamkniętym wielobocznie prezbiterium. Nawy boczne również posiadają trzy przęsła, a jedna z nich, północna, przedłużona jest o kolejne trzy w kierunku prezbiterium. Od strony północnej do korpusu kościoła przylegają kaplice, a od południowej – zakrystia i kaplica. Główna przestrzeń wnętrza budynku posiada sklepienia gwiaździste, nawy boczne i prezbiterium – krzyżowo-żebrowe, a jedna z kaplic – sieciowe. Bryłę budynku wieńczy dach dwuspadowy oraz cztery poprzeczne daszki nad nawą południową. W elewacji zachodniej znajduje się szczyt z dekoracją architektoniczną imitującą podziały okienne. Otwory okienne świątyni są ostrołukowe, w elewacji północnej dekorowane kamiennymi maswerkami. Drzwi obiektu są również ostrołukowe i ujęte w piaskowcowe, profilowane portale, na których zachowały się liczne znaki kamieniarskie – gmerki. Przy południowo-wschodnim narożu kościoła znajduje się sześciokondygnacyjna wieża z XIV wieku, która pierwotnie pełniła funkcję baszty obronnej. Wieża w XV wieku została podwyższona i połączona nadwieszonym gankiem z bryłą świątyni. Wówczas jej funkcja uległa zmianie – stała się kampanilą, czyli wolnostojącą dzwonnica kościelną.

W świątyni zachował się bogaty i zróżnicowany stylistycznie wystrój wnętrza. Według chronologicznego klucza wymienić warto m.in.: kamienne sakramentarium z końca XV wieku, późnogotycki krucyfiks w łuku tęczy-
wym, renesansowe, całopostaciowe płyty nagrobne, manierystyczną ambonę z 1623 roku, stalle (wyróżniające się formą ławy przeznaczone dla duchowieństwa) z końca XVII wieku, epitafia z XVIII wieku oraz 30-głosowe barokowe organy.

Fasada oraz wieża kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Rysunek kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej autorstwa Friedricha Bernharda Wernera z ok. 1770 r. [w:] *Topographia oder Prodromus Delineati Principatus Lignicensis Bregensis, et Wolaviensis*, Bd. V, s. 220

Widok kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej od strony południowej.
Pocztówka z ok. 1908 r.

Widok kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej
od strony południowo-wschodniej.
Pocztówka z ok. 1917 r.

Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej
od strony południowo-wschodniej.
Fot. Tomasz Folt, 2023 r.

Widok kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej od strony południowej. Pocztówka z 1926 r.

Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej od strony wschodniej. Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

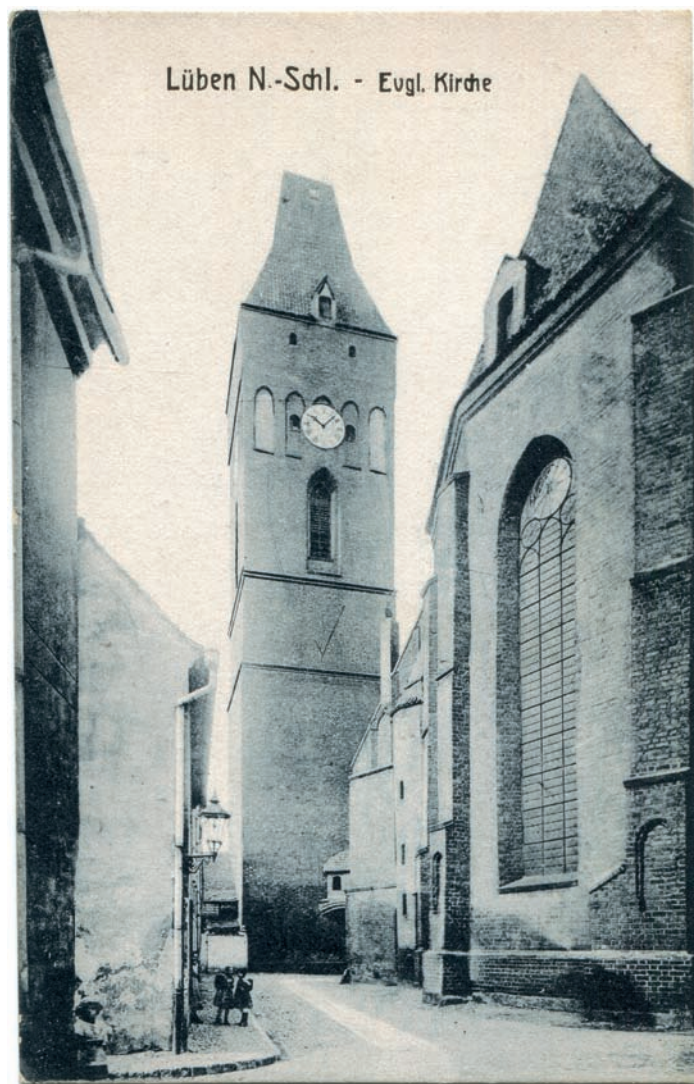
Kampanila

Określenie kampanila (wł. *campanile*) oznacza kościelną dzwonnice, która jest oddzielona od głównej bryły świątyni. Takie rozwiązanie było typowe przede wszystkim dla architektury włoskiej (romańskiej, gotyckiej i renesansowej). Powszechnie znanymi przykładami takiego rozwiązania architektonicznego są m.in. Krzywa Wieża w Pizie oraz dzwonnica św. Marka w Wenecji.

Kampanila znajduje się także w Lubinie – jest to wieża kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Częstochowskiej. W czasie, gdy została wzniesiona w XIV wieku, stanowiła wyłącznie element systemu umocnień miejskich i była jedną z baszt obronnych. W połowie kolejnego wieku przejęła funkcję dzwonnicy kościelnej, została podwyższona i połączona nadwieszonym ganikiem z bryłą świątyni.

Widok od strony zachodniej wieży/kampanili kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Widok od strony zachodniej wieży/kampanili kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Pocztówka z ok. 1930 r.

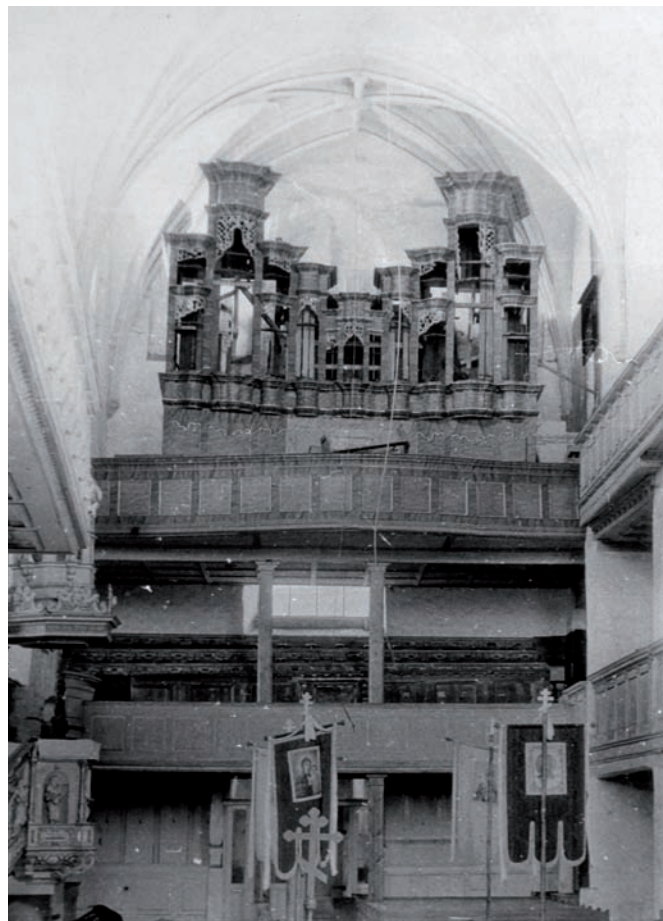
Wieża/kampanila kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej.
Pocztówka z ok. 1940 r.

Wieża/kampanila kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej od strony południowej, Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Organy Martina Benjamina Liebeherra

Historia organów znajdujących się w kościele pw. Matki Bożej Częstochowskiej zaczyna się w 1785 roku, gdy Martin Benjamin Liebeherr z Góry Śląskiej zbudował 27-głosowe organy, zastępując poprzednie renesansowe. Organy autorstwa Liebeherra na przestrzeni wieków były kilkakrotnie modernizowane. Najbardziej istotne zmiany wykonały firmy: „Gebruder Walter” z Góry w 1866 i 1890 roku, „Schlag und Söhne” ze Świdnicy w 1905 roku oraz Antoni Szydłowski z Wrocławia w latach 1997–1998. W trakcie przebudowy dokonanej w latach 90. XX wieku organy uzyskały 35 głosów. Obecny stan organów jest wynikiem skrupulatnej rekonstrukcji przeprowadzonej w latach 2020–2022, którą na zlecenie Gminy Miejskiej Lubin zrealizowało Konsorcjum w składzie „Johannes Klais Orgelbau GmbH & Co. KG” oraz „Zych Zakłady Organowe Dariusz Zych” pod kierownictwem organmistrza Andrzeja Lecha Kriese. Celem tych prac było jak najwierniejsze przywrócenie pierwotnej formy instrumentu. Obecnie instrument, ważący 18 ton, składa się łącznie z 1872 piszczałek, z czego 315 wykonano z drewna, zaś pozostałe z różnych stopów cyny z ołowiem. Koncert inauguracyjny na zrekonstruowanych organach odbył się 31 sierpnia 2022 roku, jako jedno z wydarzeń obchodów 40. rocznicy Zbrodni Lubińskiej.

Organy kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Fot. Jerzy Pilch, 1957 r.

Organy kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej po renowacji. Fot. Tomasz Folt, 2022 r.

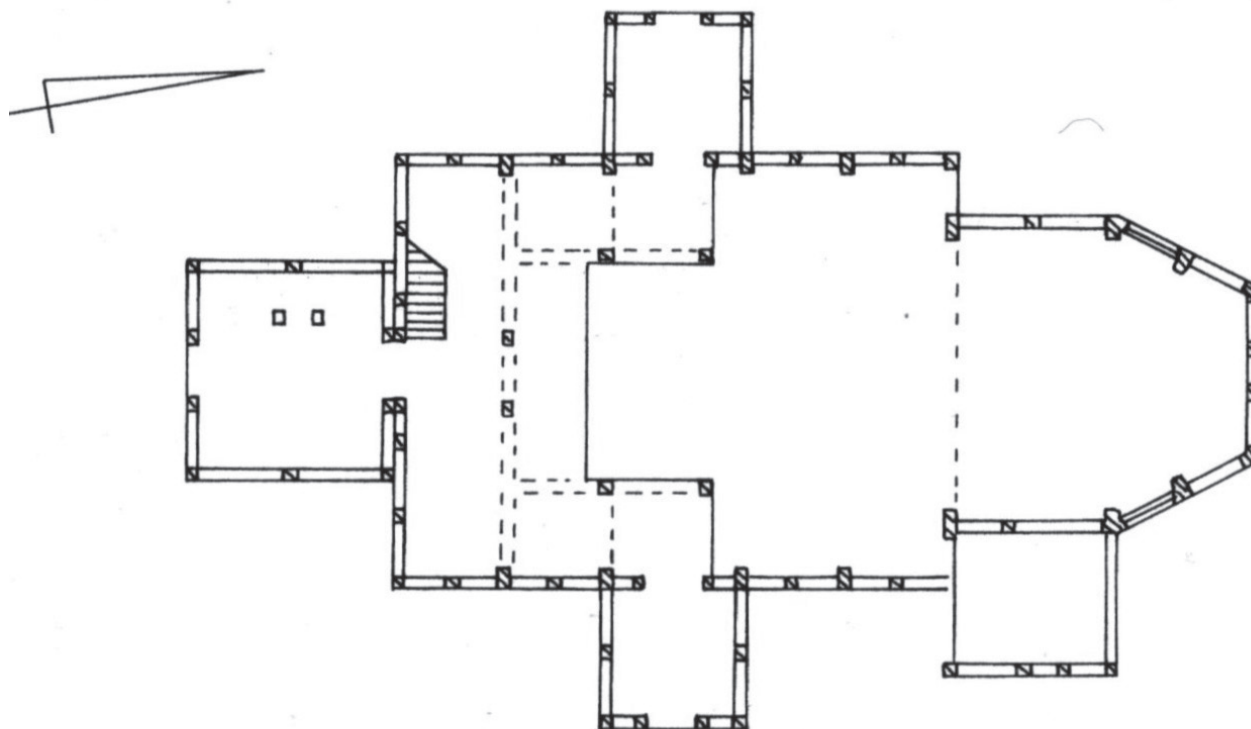
Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny

ul. Stary Lubin 14A

Kolejnym zabytkiem architektury, na który należy zwrócić uwagę w kontekście początków kształtowania organizmu osadniczego Lubina, jest kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Jego metryka wprawdzie nie sięga średniowiecznych czasów – świątynia obecny kształt otrzymała w 2. połowie XVII wieku, ale znaczące jest miejsce, na którym się znajduje. Budowla usytuowana jest na niewielkim wzniesieniu w zachodniej części Starego Lubina (dawnej osady, obecnie dzielnicy miasta). Wzniesienie to oddalone jest od centrum miasta niewiele ponad kilometr w kierunku zachodnio-południowym. Historyczne znaczenie tego obszaru związane jest z przecinaniem się tutaj ważnych szlaków targowych, łączących m.in. dwie najbliższe osady handlowe – Legnicę oraz Głogów. Podróż pomiędzy tymi miejscowościami zaprzęgiem z towarami zajmowała dwa dni. Znajdujący się w połowie drogi Lubin był idealną lokalizacją na stworzenie miejsca postoju, a z czasem osady o targowym charakterze. Według lokalnej tradycji właśnie tutaj powstał najstarszy lubiński kościół katolicki. Wzmianki w dokumentach wskazują, że kościół na wzgórzu w Starym Lubinie istniał już przed 1319 rokiem. W latach 80. XVII wieku, gdy budynek należał do gminy protestanckiej, został rozebrany, co najprawdopodobniej związane było z nie najlepszą kondycją konstrukcji budowlanej. Zaraz po jego rozbiórce rozpoczęto, trwającą do 1683 roku, budowę nowej świątyni, która przetrwała do czasów obecnych. W 1972 roku kościół został przejęty przez parafię Matki Bożej Częstochowskiej, a 25 stycznia 1982 roku erygowano w nim nową rzymsko-katolicką parafię diecezjalną pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny.

Kościół jest jednonawową, szachulcową (szachulec – typ ściany szkieletowej drewnianej, której wypełnienie stanowi glina wraz z innymi spoiwami murarskimi) budowlą posadowioną na planie prostokąta. Bryła świątyni od strony zachodniej posiada kwadratowy przedsionek oraz dwukondygnacyjną drewnianą wieżę. Od zachodu budowla zamknięta jest trójbocznym prezbiterium. Od wschodu do części nawowej przylega zakrystia, zaś od południa i północy – dwie kruchty. Całość wieńczą dachy dwuspadowe i pulpitowe. Wnętrze świątyni jest skromne. Z dawnego wyposażenia zachowane zostały jedynie fragmenty drewnianej, polichromowanej empyry z XVII wieku.

Plan przyziemia kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny [w:] J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, s. 208, Warszawa 2005

Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny od strony południowej. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny od strony południowej. Pocztówka z ok. 1915 r.

Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny od strony południowej. Fot. K. Gawinowska, 1958 r.

Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny od strony zachodniej.
Fot. Włodzimierz Strasburger, 1959 r.

Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny od strony zachodniej.
Fot. Tomasz Folt, 2023 r.

Fragment polichromii empyry w kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Fot. K. Gawinowska, 1958 r.

Kościół filialny pw. św. Marii Dominiki Mazzarello ul. Przemysłowa 8

Kolejny zabytek architektury, na którym skoncentrujemy uwagę, podobnie jak wcześniej prezentowany kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, pierwotnie nie znajdował się w granicach administracyjnych miasta. Mowa o świątyni niegdyś ulokowanej na terenie przylegającej do Lubina wsi Krzeczyn Wielki (która w 1982 roku stała się częściowo lubińskim osiedlem o nazwie Krzeczyn). Jest to kościół filialny pw. św. Marii Dominiki Mazzarello. W jego strukturze zachowane są wczesnogotyckie elementy architektoniczne.

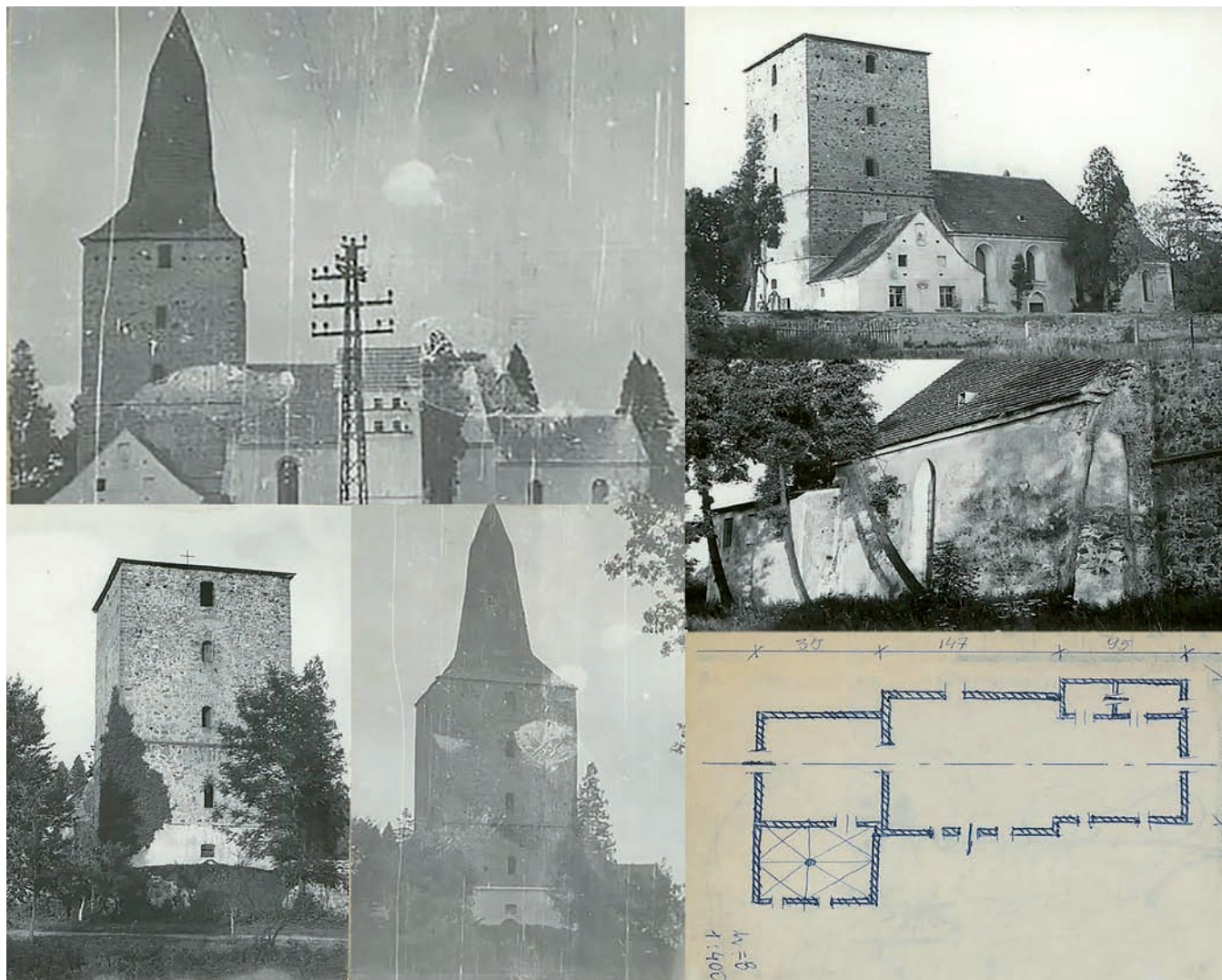
Najstarsze wzmianki w archiwalnych dokumentach o kościele pochodzą z drugiej połowy XIV wieku. Wówczas wzniesiony został kamienny budynek, którego pozostałością jest masywna, czworoboczna wieża. Od XVI wieku do zakończenia drugiej wojny światowej obiekt pełnił funkcję świątyni ewangelickiej. Istotna przebudowa kościoła, która nadała mu cechy architektury barokowej, odbyła się w XVII wieku. Kolejne poważniejsze modernizacje miały miejsce w 1860 roku oraz, po zniszczeniach z 1945 roku, w latach 1959–1960 (częściowe przełożenie pokrycia dachowego, a także odrestaurowanie wnętrza i otynkowanie ścian).

Budynek kościoła jest orientowany (usytuowany względem stron świata tak, by prezbiterium z ołtarzem głównym było zwrócone ku wschodowi) i wzniesiony na planie prostokąta z kamieni polnych, cegieł oraz ciosów kamiennych. Jest budowlą jednonawową z węższym, prostokątnym w planie prezbiterium i zakrystią. Bryłę kościoła od zachodu zamyka potężna, pięciokondygnacyjna wieża, zbudowana na planie zbliżonym do kwadratu z kamieni polnych, z wykorzystaniem piaskowcowych ciosów w narożach. Korpus nawowy kościoła, prezbiterium i przybudówki wieńczą ceramiczne dachy dwuspadowe, natomiast wieżę – czterospadowy dach ceramiczny o niewielkim kącie nachylenia. Do wieży od strony południowej przylega dwukondygnacyjne mauzoleum rodu von Hochberg. Jego wnętrze na poziomie przyziemia posiada sklepienie krzyżowe wsparte na centralnym filarze. W kondygnacji dolnej znajduje się krypta przykryta sklepieniami kolebkowymi.

Wewnątrz kościoła zachowało się interesujące wyposażenie pochodzące z okresu nowożytnego. Są to renesansowe, bogato zdobione rzeźbiarsko i polichromowane ołtarz oraz ambona, barokowa, dekorowana ornamentem roślinnym łoża kolatorska z przełomu XVII i XVIII wieku oraz piaskowcowe, renesansowe i barokowe płyty nagrobne (m.in.: Christofa i jego małżonki Ewy von Brauchitsch z 1600 roku czy Caspara von Hochberg z 1675 roku).

Kościół filialny pw. św. Marii Dominiki Mazzarello od strony południowej. Fot. Mata Czerniawska, 2018 r.

Archiwalne zdjęcia oraz plan przyziemia kościoła pw. św. Marii Dominiki Mazzarello [w:] *Kościół pw. św. Marii Dominiki Mazzarello*, Zielona karta ewidencji architektury i budownictwa, Wrocław 1959

Kościół filialny pw. św. Marii Dominiki Mazzarello od strony zachodniej. Fot. Grzegorz Kraska, 2023 r.

Mauzoleum rodu von Hochberg

Mauzoleum przylega do południowej ściany kościelnej wieży. Zbudowane zostało z kamieni narzutowych na planie zbliżonym do kwadratu. Obecnie pełni funkcję kaplicy, a w przyziemiu zachowane są dwa epitafia. Jednym z nich jest całopostaciowe epitafium piaskowcowe poświęcone zmarłemu w 1675 roku Casparowi von Hochberg. Płasko-rzeźbiona płyta jest polichromowana. Drugie epitafium nie przedstawia wizerunku upamiętnionej postaci, jest płytą inskrypcyjną dedykowaną zmarłej w 1727 roku Helenie von Tschammer z domu von Haugwitz.

Kartusz herbowy rodów von Tschammer oraz von Hochberg z 1720 r. w zewnętrznej ścianie mauzoleum (obecnie kaplicy) kościoła filialnego pw. św. Marii Dominiki Mazzarello. Fot. Marta Czerniawska, 2018 r.

W dolnej kondygnacji mauzoleum znajduje się dwukomorowa krypta zwieńczona sklepieniami kolebkowymi. Wewnątrz niej umieszczono kamienne, dekoracyjne sarkofagi z inskrypcjami oraz miedzianą trumnę przedstawicieli rodów von Hochberg, von Tschammer oraz von Franckenberg. Jeden z sarkofagów (dziecięcy) został wykorzystany jako ossuarium, czyli wolnostojąca mogiła na wszystkie odnalezione w kryptcie, niezidentyfikowane szczątki zmarłych.

Sarkofagi oraz trumna w kryptcie dawnego mauzoleum w kościele pw. św. Marii Dominiki Mazzarello. Fot. Marta Czerniawska, 2018 r.

LÜBEN

Kleine Kaserne

Garnizon wojsk kawalerii „Małe Koszary”

ul. gen. Józefa Bema 7A

Wędrując szlakami materialnego dziedzictwa Lubina i ziemi lubińskiej nie sposób nie zatrzymać się przy świadectwach związanych z wojennymi zawirowaniami. Historia Dolnego Śląska w czasach średniowiecza, erze nowożytnej oraz w XIX stuleciu naznaczona była wieloma konfliktami zbrojnymi, a miasto Lubin oraz okoliczne ziemie niejednokrotnie były areną wojennych zmagania. Wystarczy wspomnieć chociażby bratobójcze potyczki książąt piastowskich, najazdy wojsk husyckich, wojnę trzydziestoletnią, wojny śląskie i napoleońskie po, rozpoczynającą erę współczesności, Wielką Wojnę. Lubin posiada kilka historycznych obiektów architektury militarnej i są one nie tyle istotne, że zajmują znaczne przestrzenie w urbanistycznym układzie miasta, co znamienne dla ogólnego charakteru miejscowości. Tymi obiektami są prezentowane wcześniej kamienno-ceglane obwarowania miejskie i obronny kompleks zamku książęcego. Budowli o militarnym przeznaczeniu jest więcej, a ich metryka sięga czasów, gdy ziemia lubińska należała do Królestwa Prus (1742–1871) oraz Cesarstwa Niemieckiego (1871–1918). W tych czasach Lubin, zgodnie z ówczesną polityką zagospodarowywania wielu śląskich miejscowości, stał się miastem garnizonowym, a co za tym idzie – wyposażonym w odpowiednią infrastrukturę, na którą składały się m.in. miejsca zakwaterowania wojska oraz tereny służące do realizacji wojskowych ćwiczeń.

Zabudowania, od których rozpoczniemy prezentację tych sięgających XIX stulecia pamiątek garnizonowego Lubina, to tzw. kompleks „Małych Koszar”. Usytuowany jest na północny zachód od staromiejskiego centrum Lubina (rozwidlenie ulic gen. Józefa Bema i 1 Maja). Koszary, czyli zespół budynków służących stałemu zakwaterowaniu wojska, powstały w latach 1872–1873 z zagospodarowaniem gmachu Cesarskiej Poczty Konnej. Pierwotnie składały się z pięciu obiektów budowlanych, których założeniem było zapewnienie odpowiednich warunków stacjonowania w mieście żołnierzy kawalerii 4. Pułku Dragonów oraz wojskowych koni – i w tym celu na terenie kompleksu znalazły się m.in. budynki obszernej stajni oraz maneżu, czyli wojskowej ujeżdżalni koni. W pierwszym dziesięcioleciu XX stulecia, gdy miejscem stacjonowania wojska w Lubinie stał się nowy kompleks koszar, zlokalizowany w północnej części miasta, pierwotna funkcja „Małych Koszar” uległa zmianie. Wówczas ujeżdżalnia stała się salą sportową, a pomieszczenia w pozostałych budynkach wykorzystywane były jako magazyny oraz biura. Podobnie było po zakoń-

czeniu II wojny światowej. Obecnie zespół koszar, po gruntownej renowacji przeprowadzonej w latach 2019–2022, pełni funkcję centrum handlowo-usługowego, aczkolwiek gmach ujeżdżalni jest wciąż nieużytkowany. Zachowane zabudowania koszar (stajnia oraz ujeżdżalnia – wcześniej pełniąca funkcję Cesarskiej Poczty Konnej) wzniesione zostały z cegieł w stylu historyzującym, typowym dla militarnej architektury pruskiej, z zastosowaniem skromnych detali oraz rozwiązań budowlanych inspirowanych sztuką romańską.

Budynek dawnej stajni ulokowany jest wzdłuż ul. gen. Józefa Bema. Zbudowany został na planie wydłużonego prostokąta na kamiennym cokole. Posiada dwie kondygnacje z ceramicznym dachem dwuspadowym. Otwory okienne pierwszej i drugiej kondygnacji zamknięte są łukami odcinkowymi. W elewacji wschodniej znajdują się dwa wydające, usytuowane symetrycznie ryzality. Od strony południowej wzniesiona została jednoosiowa przybudówka, zwieńczona attyką i płaskim dachem. Wejście główne jest ulokowane w elewacji północnej, zakończone łukiem pełnym i ujęte w ceglany portal z trójkątną archiwoltą. Podział wnętrza jest trójnawowy i trzynastoprzęsłowy. W przyziemiu znajdują się sklepienia żaglaste, wsparte na żeliwnych kolumnach, a na piętrze proste stropy drewniane.

Znajdującą się w północnej części kompleksu ujeżdżalnię zbudowano na rzucie prostokąta – jest jednokondygnacyjna, jednoprzestrzenna i zwieńczona ceramicznym, dwuspadowym dachem z wieżyczką zegarową od strony wschodniej. Od wschodu do bryły głównej budynku przylega jednokondygnacyjna przybudówka – dawna siodlarnia. Otwory okienne obiektu, w większości wtórnie przekształcone w otwory wejściowe, zamknięte są pełnymi łukami oraz łukami odcinkowymi. W elewacji południowej oraz północnej został zastosowany schodkowy gzyms wieńczący. Mury przybudówki są zakończone krenelażem, pod którym przebiega fryz arkadowy.

Dawny garnizon wojsk kawalerii „Małe Koszary”. Fot. Grzegorz Kraska, 2023 r.

Widok dawnych koszar od strony wschodniej. Poczтівka z ok. 1900 r.

Budynek ujeżdżalni „Małych Koszar”. Pocztówka z 1907 r.

Budynek ujeżdżalni oraz stajni „Małych Koszar”. Pocztówka z 1910 r.

Budynek ujeżdżalni „Małych Koszar”. Fot. Grzegorz Kraska, 2024 r.

Zabudowa „Małych Koszar”. Fot. Tomasz Folta, 2024 r.

Akroterion

Interesującym elementem dekoracyjnym budynku dawnej ujeżdżalni jest zachowany w zwieńczeniu szczytu zachodniego ceramiczny detal architektoniczny. Jest to akroterion – motyw zdobniczy w formie liści, wolt i palet występujący w budownictwie, a charakterystyczny dla starożytnej architektury greckiej i rzymskiej. Detal ten jest najbardziej dekoracyjnym, aczkolwiek wcale niełatwym do dostrzeżenia, komponentem kompleksu „Małych Koszar”.

Ceramiczny akroterion na szczycie wieńczącym budynek ujeżdżalni „Małych Koszar”. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

Koszary Pułku Dragonów im. Friedricha von. Bredow

Zespołem obiektów zajmujących znacznie więcej miejsca w przestrzeni Lubina niż wspomniane w poprzednich akapitach „Małe Koszary” jest kompleks kilkunastu obszernych, ceglanych zabudowań usytuowanych w kwaterze miasta pomiędzy ulicami: gen. Tadeusza Kościuszki, Armii Krajowej, Księcia Ludwika I oraz Składową. Te wyróżniające się budynki to garnizon, który powstał w celu zakwaterowania ponad 700 osób kadry oficerskiej oraz żołnierskiej Pułku Dragonów. Oprócz kwater mieszkalnych, na kompleks składały się budynki o charakterze administracyjno-gospodarczym, jak np. stajnie, maneż czy lazaret. Historia koszar sięga lat 80. XIX wieku, gdy liczba stacjonujących w Lubinie żołnierzy 4. Pułku Dragonów znacznie przekraczała możliwości rozlokowania ich w dotychczasowych miejscach – przede wszystkim „Małych Koszarach” czy zajmowanych przez wojsko cywilnych budynkach mieszkalnych, ulokowanych w różnych miejscach miasta. Rozpoczęto wówczas budowę okazałego garnizonu wojskowego. Inwestycję zakończono w latach 30. XX wieku i można ją podzielić na trzy etapy. W pierwszym, przypadającym na lata 80. XIX stulecia, wzniesiono: gmach komendantury (obecnie mieści się w nim Zespół Szkół Nr 1 im. prof. Bolesława Krupińskiego), budynki stajni wyznaczające obszerny dziedziniec, odwach, dwie budowle o charakterze administracyjno-gospodarczym oraz zadaszoną ujeżdżalnię przeznaczoną do ćwiczeń jazdy konnej. Powstało wówczas założenie o typowym dla utylitarnej architektury pruskiej geometrycznym i zwartym układzie funkcjonalno-przestrzennym. Kolejny etap rozbudowy koszar miał miejsce na przełomie XIX i XX stulecia. Wtedy zostały wzniesione dwa podłużne budynki wzdłuż zachodniej strony ul. Armii Krajowej, jak również szpital wojskowy (najprawdopodobniej były to oficerskie kwatery oraz obiekty o gospodarczym charakterze). Ostatni etap rozbudowy koszar przypada na lata 30. XX stulecia. Powstały wówczas – po południowo-wschodniej stronie zasadniczego kompleksu – trzy budynki mieszczące kilkadziesiąt żołnierskich kwater. Inwestycja związana była z równoległe prowadzoną rozbudową strzelnicy artyleryjskiej na południowym skraju miasta i, co z tego wynikało, potrzebą zakwaterowania większej ilości żołnierzy. Czasy po zakończeniu II wojny światowej przyniosły koszarom wiele zmian. Część zabudowań zostało w znacznym stopniu zmodernizowanych, niejednokrotnie w takim stopniu, że zatarto się ich pierwotne przeznaczenie. Funkcja wszystkich budynków uległa całkowitej zmianie. Przede wszystkim znajdują się w nich lokale handlowo-usługowe oraz szkoła i samorządowy urząd (Starostwo Powiatowe w Lubinie).

Budynkiem wyróżniającym się w zachowanym układzie koszar jest komendantura, czyli obiekt aktualnie mieszczący zespół szkół ponadpodstawowych. Jest to okazały gmach zbudowany na planie prostokąta z regularnie usytuowanymi dwoma skrzydłami bocznymi przy zakończeniu jego krótszych boków. Został wzniesiony z cegieł z niewielkimi dodatkami piaskowca, zastosowanego głównie jako detal architektoniczny. Gmach posiada trzy oraz cztery kondygnacje i jest w pełni podpiwniczony. Wygląd elewacji jest regularny i scentralizowany, z trzema ryzalitami (centralnym na osi fasady i dwoma na jej skrajach) uwydatniającymi skrzydła boczne. Otwory okienne są zakończone łukami odcinkowymi oraz pełnymi. Okna rozlokowane zostały regularnie, w parzystym układzie. Wejście główne do budynku przebiega przez filarowy portal z profilowanym obramieniem. Kondygnacje dzielone są gzymsami, a najwyższą z nich wieńczy fryz arkadowy z licznymi sterczynami, głównie w narożnikach bryły głównej oraz w ryzalitach budowli. Dachy wieńczące obiekt są dwu- oraz czterospadowe o niewielkim kącie nachylenia.

Fasada dawnego gmachu komendantury garnizonu (obecnie Zespół Szkół Nr 1 im. prof. Bolesława Krupińskiego). Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Charakterystycznymi elementami założenia są dawne stajnie, w obrębie których znajduje się prostokątny dziedziniec, obecnie wykorzystywany jako plac targowy. Składają się one z dwóch bliźniaczych, jednokondygnacyjnych ciągów zabudowań wzniesionych z cegieł na planie litery C. W środkowych częściach oba rzędy budynków posiadają szersze oraz wyższe prostokątne przestrzenie, które najprawdopodobniej pierwotnie pełniły funkcję wozowni. Oryginalne otwory okienne oraz drzwiowe są zamknięte łukami odcinkowymi i zachowane głównie w ścianach zewnętrznych założenia. Dekoracja elewacji jest skromna i sprowadza się głównie do ramowych podziałów lizenami oraz wieńczącego budynku, profilowanego gzymsu kostkowego. Dachy stajni są dwuspadowe, o nieznacznym kącie nachylenia. Wewnątrz budynków zachowany jest oryginalny układ krzyżowych sklepień wspieranych przez żeliwne kolumny.

Budynek dawnego szpitala wojskowego jest nieznacznie oddalony od głównego kompleksu garnizonowego. Znajduje się po południowej stronie ulicy gen. Tadeusza Kościuszki, w kierunku wschodnim od gmachu komendantury. Jego wygląd różni się od utilitarnej architektury pozostałych budynków garnizonu. Jest to ceglany, w całości otynkowany, trójkondygnacyjny gmach. Zbudowano go w stylu neobarokowym, na planie prostokąta ze skrajnymi, krótkimi skrzydłami i ryzalitem centralnym. Okna w budynku są zróżnicowane: w kondygnacji podpiwniczenia – zamknięte łukami odcinkowymi, w pozostałych kondygnacjach – prostokątne, zakończone łukami koszowymi oraz półkolistymi i owalnymi. Ryzalit fasady (elewacja południowa) zakończony jest trójkątnym frontonem, zaś przeciwniegi – owalnym. Obiekt wieńczy ceramiczne dachy dwuspadowe i łamane z lukarnami.

Lubiński szpital garnizonowy. Pocztówka z 1912 r.

Widok od strony południowej na zabudowę lubińskiego garnizonu. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Pozostałe zachowane budynki tego obszernego kompleksu są także ceglane. Niektóre z nich uległy znacznym przekształceniom, prawie w zupełności tracąc pierwotny wygląd. Taki los spotkał ujeżdżalnię przekształconą w halę sportową, a koszarowiec oficerski podzielono na odrębne budynki, obecnie mieszczące lokale handlowe. W znacznie bardziej pierwotnym stanie przetrwały trzy budynki położone przy ul. Składowej – są to strzegąca wjazdu na dziedziniec koszar wartownia oraz dwa, skrajnie ułożone na tej ulicy, budynki gospodarcze. Zachowane w stanie bliskim oryginalnemu są najmłodsze budynki założenia – trzy obiekty, w których przed stuleciem znajdowały się kwatery żołnierskie. Te znajdujące się przy południowo-wschodnim skraju garnizonu koszarowce posiadają najbardziej skromny czy wręcz surowy wygląd. Skoncentrowane są wokół prostokątnego, otwartego od strony zachodniej dziedzińca. Ich elewacje nie posiadają prawie żadnych elementów dekoracyjnych – znajdują się w nich regularnie rozmieszczone rzędy prostokątnych okien i otworów drzwiowych w profilowanych obramieniach. Jeden z tych bloków koszarowych, obecnie zajmowany przez Starostwo Powiatowe, został współcześnie częściowo otynkowany.

Fasada komendatury lubińskiego garnizonu. Pocztówka z ok. 1907 r.

Budynek komendantury przed powstaniem ul. Dragonerstraße (obecnie ul. Bankowej). Pocztówka z pierwszego dziesięciolecia XX w.

Widok gmachu komendantury z ul. Bredowstraße (obecnie ul. gen. Tadeusza Kościuszki). Pocztówka z 1913 r.

Ujęcie lotnicze garnizonu lubińskiego na pocztówce z ok 1930 r.

Budynki koszarowe z najmłodszej, zachodniej części garnizonu. Pocztówka z 1940 r.

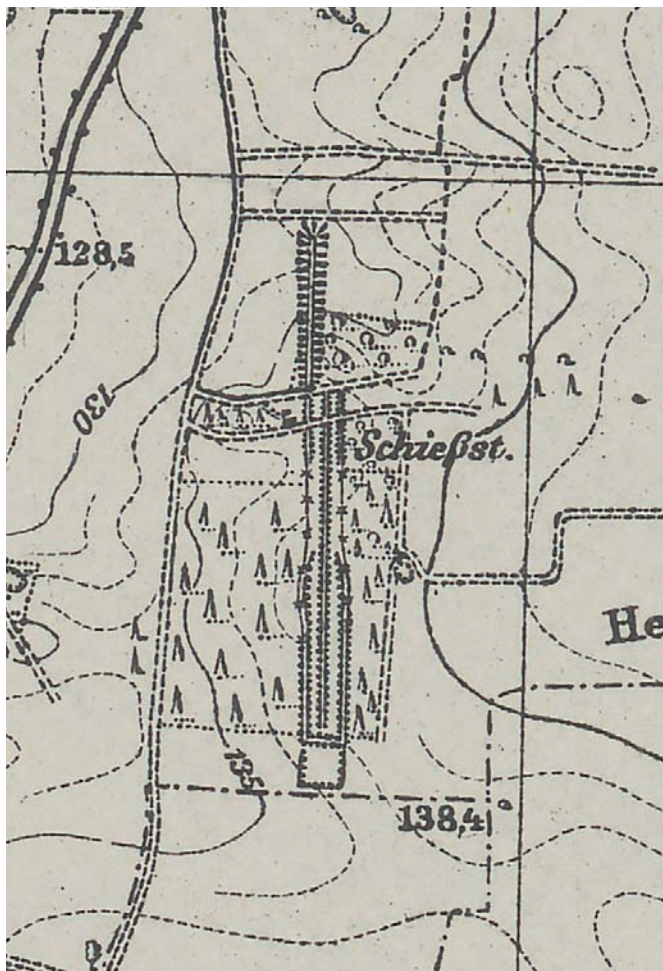
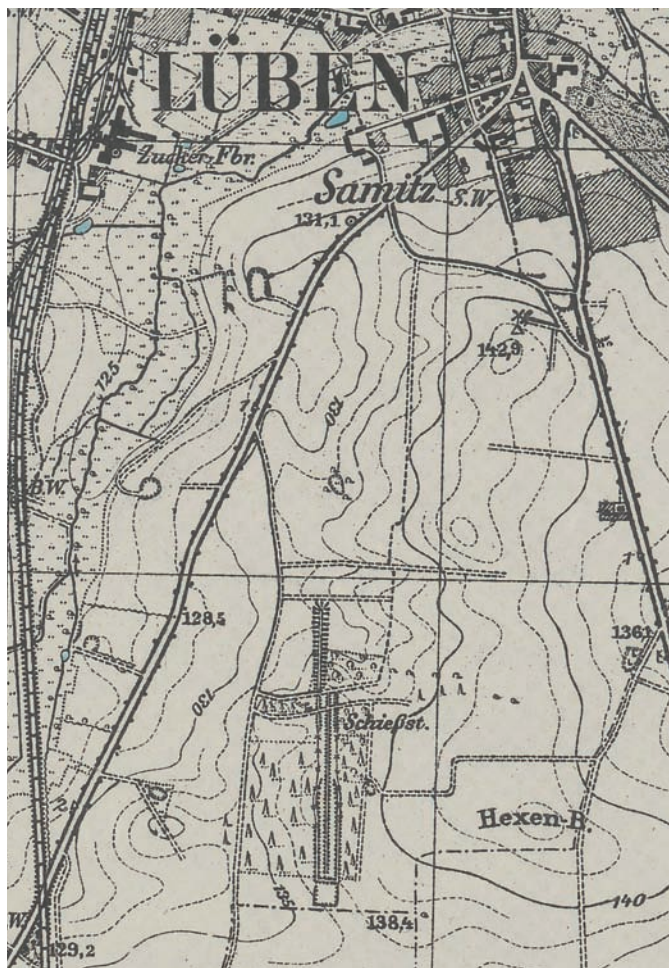

Dawna strzelnica wojskowa Park Leśny, ul. Gajowa 25

Kolejnym architektonicznym świadectwem militarnych dziejów Lubina jest strzelnica wojskowa. Obiekt ten znajduje się na skraju miasta w Parku Leśnym i składa się z kilku murowanych i ziemnych budowli, rozciągających się na obszarze o długości ponad trzystu metrów. Najstarsze z nich, służące niegdyś wojskowym ćwiczeniom strzeleckim, przede wszystkim ceglano-betonowe przysłony, powstały w latach 30. XX wieku i przetrwały do czasów obecnych w relatywnie dobrym stanie. Tym samym w Lubinie znajduje się unikatowy zabytek budownictwa wojskowego. Wobec tego, warto zadać pytanie – jak to się stało, że strzelnica powstała właśnie w Lubinie? Odpowiedzi należy szukać w sięgającej 1884 roku historii, gdy w mieście rozpoczęto budowę koszar dla stacjonujących tu żołnierzy 4. Pułku Dragonów im. von Bredow. Równolegle z rozbudową kompleksu koszarowego rozpoczęły się prace nad stworzeniem nowej strzelnicy wojskowej. W tym celu został wybrany, znajdujący się nieopodal miasta, około 2 km w kierunku południowym od zabudowy miejskiej, leśny skwer, na którym utworzono standardową strzelnicę garnizonową, składającą się wyłącznie z konstrukcji ziemnych. Na dalszą rozbudowę miały wpływ wojskowe specjalizacje kolejnych formacji, które lokowano w lubińskich koszarach. Po likwidacji 4. Pułku Dragonów w 1919 roku, w koszarach rezydowało wiele innych jednostek, m.in.: szwadron 29. Pułku Kawalerii Pułku Kawalerii Reichswehry, szwadrony 7 i 11 Pułku Rajtarów, a od kwietnia 1934 roku – jednostka pancerno-motorowa 9. Zmotoryzowanego Batalionu Rozpoznania. W uzbrojeniu tej ostatniej formacji wojskowej była ciężka broń maszynowa oraz przeciwpancerna. Posiadanie takiego rynsztunku bojowego wymagało miejsca do prowadzenia specjalistycznych ćwiczeń terenowych. To właśnie wówczas strzelnica garnizonowa została przekształcona w imponujący, jak na owe czasy, militarny obiekt z wieloma murowanymi budowlami. Rozbudowany kompleks składał się z obszernych torów strzelniczych (transzei) rozmieszczonych pomiędzy liniami nasypów ziemnych. Na nasypach umieszczono murowane ekrany ograniczające pionowy kierunek lotu pocisków. Zbudowano także ceglane budynki magazynowe (na amunicję, broń oraz środki opatrunkowe). W części północnej parku powstały cztery bunkry. Do 1945 roku obiekty strzelnicy użytkowane były przez niemieckie jednostki wojskowe, następnie przejęły je wojska sowieckie, które do końca lat 60. XX wieku także wykorzystywały je do ćwiczeń wojskowych. Ziemne oraz murowane budowle, wchodzące w skład kompleksu

strzelnicy i stanowiące historyczną strukturę parku, w wyniku starań Muzeum Historycznego w Lubinie, 9 października 2018 roku wpisano do wojewódzkiej ewidencji zabytków, a następnie, pod nadzorem wspomnianej instytucji, poddano częściowej renowacji.

Strzelnica wojskowa w Lubinie na fragmencie arkusza nr 4669 sekcyjnej mapy topograficznej Niemiec z połowy lat 30. XX w.

Główny tor ćwiczebny dawnej strzelnicy wojskowej w Lubinie. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Poczta Główna ul. Odrodzenia 4

Okres, gdy Lubin pełnił rolę miasta garnizonowego, był pomyślny dla jego rozwoju. W ślad za inwestycjami wojskowymi zachodził rozkwit także w najróżniejszych obszarach cywilnych. Bardzo dobrą kondycją cieszyła się branża związana z wytwórstwem żywności, sukiennictwem oraz miejskim rzemieślnictwem (szewstwo, krawiectwo, siodlarstwo). Nie bez znaczenia dla przemian gospodarczych było otwarcie w 1869 roku dworca i uruchomienie linii kolejowej prowadzącej do Legnicy, a następnie sukcesywne udostępnianie kolejnych połączeń. Dobrze miał się lokalny przemysł, co wpłynęło na urbanistyczne oblicze miasta – wraz ze wzrostem gospodarczego rozkwitu Lubin zyskiwał nowe budynki mieszkalne, gmachy użyteczności publicznej, obiekty sakralne oraz przemysłowe.

Wśród historycznej zabudowy ulicy Odrodzenia obiektem wyróżniającym się jest gmach urzędu pocztowego. Budynek został zbudowany w 1887 roku i posiada formę charakterystyczną dla obiektów użyteczności publicznej, wznoszonych w tym czasie na terenie Cesarstwa Niemieckiego. Jest przykładem obowiązującej wówczas architektury neogotyckiej. Kształt budynku do dzisiaj przetrwał w niezmienionej prawie formie. Nieznaczna jego modyfikacja miała miejsce w okresie międzywojennym, gdy nadbudowano o jeden poziom elewację południowo-wschodnią. Budynek od momentu oddania go do użytku jako lubińska placówka Poczty Cesarskiej po dzień dzisiejszy pełni pierwotną funkcję – od 1945 roku działając jako „Poczta Polska”, Urząd Pocztowy nr 1 w Lubinie.

Ceglany budynek poczty założono na planie prostokąta. Posiada dwie kondygnacje, w pełni użytkowe poddasze oraz podpiwniczenie. Jego fasada jest dziewięcioosiowa z dwoma symetrycznie usytuowanymi pseudoryzalitami przy jej krawędziach i ryzalitem na osi jednej z elewacji bocznych. Pseudoryzality są dwuosiowe, a w jednym z nich, zachodnim, znajduje się wejście główne do budynku, które prowadzi przez kolumnowy portal ze strzelistym zwieńczeniem i sterczynami. Analogiczny portal usytuowany jest w ryzalicie elewacji bocznej (południowo-zachodniej). Nad pseudoryzalitami fasady wznoszą się dekoracyjne szczyty podzielone gzymsem na dwie strefy. W dolnych partiach szczytów znajdują się zamknięte ostrołukowo wnęki (w jednej umieszczony jest zegar, w drugiej okrągłe okno), a na krawędziach czworoboczne sterczyny. Dekoracja stref górnych szczytów składa się z lizen i blend (okrągłych oraz zakończonych ostrołukowo). W wyglądzie zarówno fasady, jak i pozostałych elewacji, uwagę zwracają

dekoracyjne pasy naprzemiennie układanych cegieł w dwóch odcieniach. Zastosowano je m.in. ponad odcinkowymi łukami okien oraz pod gzymsem wydzielającym kondygnacje – tutaj tworząc prosty, geometryczny wzór. Wyróżniającą się dekoracją elewacji jest także arkadowy fryz gzymsu wieńczącego budynek.

Budynek Pocztą Główną w Lubinie. Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Pocztą Główną w Lubinie (fasada i elewacja południowo-zachodnia).
Pocztówka z 1915 r.

Pocztą Główną w Lubinie (fasada i elewacja południowo-zachodnia). Fot. Tomasz Folta, 2023 r.

Lubin i. d. g. l. - Poczta Główna mi. Lubin

Poczta Główna w Lubinie (widok z ul. Odrodzenia). Pocztówka z 1919 r.

Pocztówka z 1940 r. Z prawej strony widoczna elewacja południowo-wschodnia budynku Poczty Głównej.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa ul. Bolesława Prusa 4

Budowlą, która kształtuje panoramę Lubina, jest ceglany jednowieżowy kościół zamykający od południa obszar historycznego ukształtowania miasta. Budynek mieści się niespełna dwieście metrów od rynku w kierunku południowo-zachodnim. Obiekt zbudowano w latach 1900–1906 w miejscu średniowiecznej kaplicy pw. św. Mikołaja, która powstała z inicjatywy cechu lubińskich szewców. Wzniesiony na nowo, w stylu neogotyckim, do użytku został oddany w 1908 roku, a jego poświęcenia 17 grudnia dokonał ówczesny biskup wrocławski Henryk Marx. Obecnie przy kościele funkcjonuje oratorium im. św. Dominika Savio oraz Salezjańskie Liceum Ogólnokształcące im. św. Jana Bosko. W okresie przedwojennym na tym terenie, a przede wszystkim za prezbiterium świątyni, rozciągał się okazały ogród różany – *Rosegarden*.

Kościół jest jednonawowy, zbudowany z cegieł na rzucie prostokąta. Jego prezbiterium znajduje się od strony zachodniej – jest nieznacznie węższe od nawy głównej i trójbocznie zamknięte. Przy północno-zachodnim narożniku prezbiterium dobudowana jest, założona na rzucie prostokąta, zakrystia. Usytuowaną po przeciwnej stronie fasadę świątyni zwieńczono wieżą dzwonnicy, która wznosi się od poziomu kalenicy dachowej nawy. Od strony południowej i północnej wieża zdobiona jest szczytami z narożnymi sterczynami i sygnaturką. Bryła nawy głównej posiada na elewacji południowej i północnej szkarpy, a pomiędzy nimi blendy mieszczące ostrołukowo zakończone otwory okienne. Dekoracja fasady składa się ze strzelistych, ostrołukowych blend, usytuowanych w symetrycznym układzie ponad wejściem głównym. Dwuspadowy dach kościoła jest ceramiczny, a wieży i sześciobocznej sygnaturki – blaszany.

Wystrój wnętrza świątyni jest skromny, ale warto zwrócić uwagę przynajmniej na dwa obiekty. Pierwszy z nich to 13-głosowe organy z 1908 roku, wykonane przez świdnicką firmę „Schlag & Söhne”. Znajdują się w emporze (chór muzyczny) nad wejściem głównym do kościoła i posiadają typowy dla tych instrumentów trójosiowy prospekt organowy. Drugi, warty dokładniejszego przyjrzenia się obiekt, to obraz olejny na płótnie nieznanego autorstwa, znajdujący się na bocznej, północnej ścianie prezbiterium. Przedstawia prawie naturalnej wielkości postać św. Jądwigi Śląskiej.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (fasada oraz elewacja północna). Fot. Tomasz Folt, 2023 r.

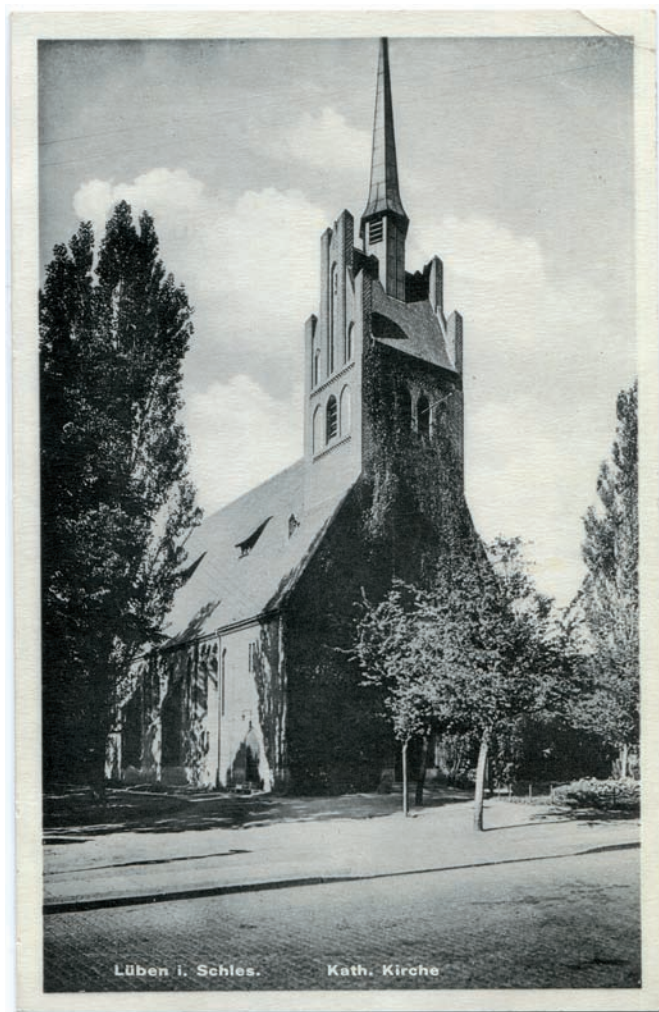
Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa na pocztówce z 1908 r.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz ogród różany – Rosegarden. Pocztówka z 1916 r.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz ogród różany – *Rosegarden*. Pocztówka z 1921 r.

Widok kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa od strony zachodniej. Pocztówka z 1942 r.

Fasada kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Fot. Grzegorz Kraska, 2024 r.

Obraz z wizerunkiem św. Jadwigi

Obraz z wizerunkiem św. Jadwigi, zdobiący jedną z bocznych ścian prezbiterium kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, jest interesujący chociażby z racji dobrej jakości artystycznej. Jest też inny powód, który sprawia, że warto przyrzeć mu się ze szczególną uwagą. Po lewej stronie postaci, uświęconej patronki Śląska, przedstawiona została miniatura kaplicy zamkowej, czyli świątyni znajdującej się niespełna 130 metrów, w linii prostej w kierunku północno-wschodnim, od kościoła. Jest to niespotykane, by wśród wyposażenia kościołów znajdowały się dzieła sztuki o tematyce bezpośrednio odwołującej się do innej, a tym bardziej do usytuowanej po sąsiedzku świątyni.

Uzasadnieniem tego faktu wydaje się być sytuacja społeczno-religijna Lubina w drugiej połowie XIX stulecia. Był to czas, kiedy wszystkie świątynie miasta należały do parafii ewangelickich. Miejscem, gdzie nabożeństwa mogła odprawiać katolicka społeczność, była kaplica zamkowa. Jej stosunkowo niewielkie rozmiary nie były wystarczające dla powiększającej się wówczas liczebności lubińskich katolików. Miasto starało się sprostać tej sytuacji – między innymi powstały plany rozbudowy i modernizacji przyzamkowej świątyni. Ostatecznie jednak dokonano wyłącznie jej remontu ze zmianą wyglądu zwieńczenia wieży oraz fasady, ale nie powiększenia bryły. Częstokroć tego rodzaju inwestycje były upamiętniane za pomocą dzieł sztuki, które ozdabiały odnowioną świątynię, a przedstawiały jego patrona.

Takim właśnie dziełem był obraz, który ukazuje św. Jadwigę Śląską w symboliczny sposób unoszącą dłoń nad miniaturą kaplicy w formie, jaką uzyskała po remoncie. Dlaczego jednak obraz znalazł się we wnętrzu świątyni pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa? Otóż, krótko po oddaniu do użytku odnowionej kaplicy, władze miejscy podjęły decyzję o wzniesieniu nowego kościoła dla wyznawców katolicyzmu. 28 maja 1903 roku odbyła się uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod jego budowę. Kilka lat później, wzniesiona od podstaw świątynia, stała się miejskim parafialnym kościołem katolickim, a kaplica zamkowa utraciła sakralną funkcję. W tym też czasie, użytkowane w niej sakralne wyposażenie, przynajmniej w części, zostało zagospodarowane przez społeczność miejscowych katolików i najprawdopodobniej wtedy obraz, przedstawiający św. Jadwigę oraz samą kaplicę, przeniesiono do kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa.

Obraz z wizerunkiem św. Jadwigi i miniaturą kaplicy zamkowej w kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Fot. Piotr Bieruta, 2024 r.

„F. Langer & Co.” / „Dolnośląska Fabryka Instrumentów Lutniczych w Lubinie”

ul. Odrodzenia 33

Ostatnim obiektem o historycznym znaczeniu dla Lubina, na którym skoncentrujemy uwagę w niniejszej publikacji, są zabudowania dawnej fabryki instrumentów muzycznych (pierwotnie fortepianowych i pianinowych), obecnie kojarzone z popularną wśród lubinian „Dolnośląską Fabryką Instrumentów Lutniczych w Lubinie”. Przedsiębiorstwo to było przez dziesięciolecia największym zakładem produkcyjnym w mieście. Zanim jednak zajmiemy się losami „Defilu”, warto zwrócić uwagę na kilka istotnych wydarzeń dotyczących początków firmy, która była fundamentem fabryki prężnie działającej w czasach powojennych. Dzieje te sięgają 1896 roku – wówczas dwóch berlińskich przedsiębiorców, zajmujących się produkcją i dystrybucją mechanizmów do pianin i fortepianów: Franz Langer i Oskar Gadebusch nabyło teren znajdujący się nieopodal niedawno powstałego lubińskiego dworca kolejowego. Dzięki nim w tym samym roku powstał najpierw zakład „Langer Sagewerk”, a następnie okazały tartak. Pozyskiwany w pobliskich lasach materiał poddawano tutaj wstępnej obróbce, a następnie transportowano drogą kolejową do fabryki „Piano Mechaniken Fabrik Langer & Company” do Berlina, jako materiał do produkcji mechanizmów do instrumentów muzycznych. W 1903 roku, po śmierci obu właścicieli, przedsiębiorstwem zarządzali synowie Oskara Gadebuscha: Carl Gustav i Richard. W 1912 roku, po śmierci brata, jedynym właścicielem został Gustav, który z sukcesem rozwijał fabrykę. Jakość drewna i opłacalność interesu sprawiła, że już w 1923 roku zakład lubiński stał się główną siedzibą firmy i zyskał nowoczesną, wzorowaną na berlińskiej, linię produkcyjną. Proces rozbudowy trwał trzy lata – powstał wtedy monumentalny budynek produkcyjny o całkowitej powierzchni około 26 000 m². Obiekt przetrwał do dzisiejszych czasów w niezmienionym prawie kształcie. Wzniesiony został przez wrocławską spółkę architektów Paula i Fritza Röderów. Na początku lat 20. XX wieku produkcja berlińskiej i lubińskiej fabryki wynosiła ponad 20 000 najróżniejszych mechanizmów fortepianowych oraz pianinowych. Wytwory eksportowane były przede wszystkim do krajów europejskich, ale i do Ameryki Południowej oraz Azji. Po kilku latach sukcesów sprzedaż produktów zaczęła jednak spadać. Wówczas statut firmy zmieniony został na spółkę akcyjną, zaś w 1927 roku doprowadzono do fuzji, której rezultatem było powstanie firmy pod nazwą „Langer-Keller-Köhler AG”. Nękaący wtedy Europę kryzys gospodarczy nie oszczędził lubińskiego przedsiębiorstwa i w 1935 roku zostało ono zamknięte. Jednak po sześciu

miesiącach zawieszenia produkcji fabryka została reaktywowana, tym razem pod nazwą „Holz und Metallwerke Lüben, Gustav Gadebusch, Langerwerk in Lüben”. Asortyment, jaki wówczas był w niej produkowany, to, oprócz mechanizmów fortepianowych, meble kuchenne i drobna stolarka. W okresie II wojny światowej linię produkcyjną zakładu, jak w znacznej większości tego typu przedsiębiorstw w Rzeszy Niemieckiej, wykorzystywano do produkcji wyposażenia zbrojeniowego – skrzyń na amunicję, kolb do karabinów oraz części do samolotów wojskowych. Po zakończeniu wojny fabryka nie funkcjonowała przez dwa lata. W 1947 roku władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej powołały do życia przedsiębiorstwo „Zjednoczonych Zakładów Przemysłu Muzycznego”, w miejscu i z wykorzystaniem infrastruktury fabryki założonej przez Langer’a i Gadebuscha. Nazwa, która zdecydowanie najbardziej kojarzona jest z omawianym miejscem, czyli „Dolnośląska Fabryka Instrumentów Lutniczych”, została nadana firmie w 1959 roku i obowiązywała do roku 2005, gdy zakończono proces likwidacji przedsiębiorstwa, którego działalność produkcyjną wstrzymano cztery lata wcześniej. Po zamknięciu zakładu część powierzchni zabudowań fabrycznych dawnego „Defilu” (przyziemie głównego budynku produkcyjnego) była wykorzystywana jako przestrzeń magazynowa, a teren wokół niego jako plac targowy. Obecnie, zarówno budynek główny zakładu, jak obszar wokół niego, nie są użytkowane.

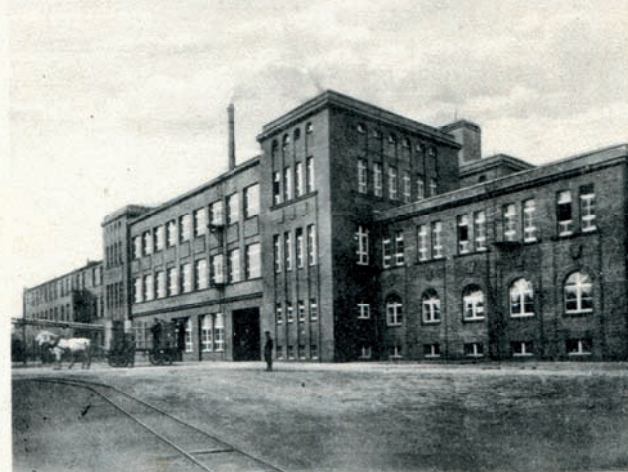
Na pofabryczny obszar składają się: budynek produkcyjny, komin, portiernia oraz fabryczny plac z kilkoma rzędami torów kolejowych. Obiekt produkcyjny zbudowany jest z cegieł na planie wydłużonego prostokąta i składa się z trzech, połączonych krótszymi bokami, modułów. Centralny moduł jest najszerszy i posiada cztery, nieznacznie wyodrębnione z bryły, narożne ryzality. Segment ten jest trójkondygnacyjny, a jego elewacja południowa oraz północna posiadają siedemnaście osi wyznaczonych przez prostokątne otwory okienne i lizeny. Ryzality zamknięte są czterospadowymi dachami namiotowymi o niskim kącie nachylenia, bryła główna modułu – dachem płaskim. W ryzalitach mieszczą się klatki schodowe oraz pomieszczenia biurowe i gospodarcze, a w głównej przestrzeni obszerne sale produkcyjne. Moduł wschodni budowli jest dwukondygnacyjny, pięcioosiowy i posiada wysokie podpiwniczenie. Okna na poziomie przyziemia tego segmentu są zakończone łukami pełnymi, na wysokości piętra – wąskie, prostokątne, ułożone parami. We wschodniej ścianie, na jej osi, znajduje się prostokątny otwór drzwiowy z zachowaną rampą i przesuwными, drewnianymi drzwiami. Segment zachodni budynku jest nieznacznie niższy od centralnego, trójkondygnacyjny, osiemnastoosiowy. Artykulacja elewacji jest skromna i sprowadza się do podziałów otworami okiennymi, zakończonymi łukami odcinkowymi. Dach tego segmentu jest płaski, a wewnątrz znajdują się obszerne, zajmujące całą przestrzeń pięter, hale fabryczne.

Budynek produkcyjny dawnej fabryki. Pocztówka z ok 1915 r.
Budynek produkcyjny (fasada). Fot. Tomasz Folt, 2023 r.

Budynek produkcyjny fabryki (skrzydło zachodnie oraz gmach główny). Fot. Tomasz Foltą, 2023 r.

Willi właścicieli oraz budynek produkcyjny dawnej fabryki „F. Langer & Co.”
Pocztówka z ok 1915 r.

Bibliografia

1. Bieruta Piotr, *Ośrodek Kultury „Wzgórze Zamkowe”. Historia – działalność*, Lubin 2021.
2. Biliński Jan, *Historia Lubina*, Lubin 1992.
3. Biliński Jan, *Lubin i okolice*, Wrocław 1976.
4. Bimler Kurt, *Die schlesischen massiven Wehrbauten*, Bd. IV, Breslau 1943.
5. Demidziuk Krzysztof, *Archiwalia do archeologii dawnego obszaru Kreis Luben*, Wrocław-Lubin 2001.
6. Grundmann Günther, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien. Die mittelalterlichen Burgruinen und Wohntürme*, Bd. I, Frankfurt a. Main 1982.
7. Grzybowski Andrzej, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich (XII–XIV wiek)*, Warszawa 1990.
8. Guergin Bohdan, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.
9. Haisig Marian, *Dawne pieczęcie i herb miasta Lubina*, [w:] „Szkice legnickie” 1971, t. 6, 98-109.
10. Kajzer Leszek, Kołodziejowski Stanisław, Salm Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2010.
11. Karłowska-Kamzowa Alicja, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika Brzeskiego*, Opole 1970.
12. Klose Konrad, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Lüben*, Lüben 1924.
13. *Lubin – zarys rozwoju miasta na przestrzeni wieków*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1996.
14. *Lubin dawniej i dziś*, red. Z. Warczewski, Lubin 2002.
15. Lutsch Hans, *Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler. Ein Textband. Mittelalter*, Breslau 1903.
16. Lutsch Hans, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. III, Breslau 1889.
17. Masztaler Urszula, *Dolnośląska Fabryka Instrumentów Lutniczych „Defil” w Lubinie. Historia i koncepcja zagospodarowania obiektu przemysłowego*, [w:] „Ochrona Zabytków” 2022, nr 2, s. 125–139.
18. Medeksza Stanisław, Niemczyk Małgorzata, *Wyniki badań architektoniczno-archeologicznych i problematyka konserwatorska ruin zamku w Lubinie*. Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej nr 13, [w:] „Studia i materiały nr 6”, Wrocław 1980, s. 91–97.

19. Mularczyk Michał, *Sprawozdanie z przeprowadzonych prac ziemnych w obrębie zabudowań zamku (rezydencji) w Lubinie* (maszynopis w zbiorach Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków w Legnicy), Lubin 1999.
 20. Mularczyk Michał, *Średniowieczny Lubin – w świetle prac archeologicznych*, [w:] „Lubin dawniej i dziś – wspólne dziedzictwo kulturowe”, Lubin 2002, s. 81–91.
 21. Niemczyk Małgorzata, *Z badań archeologiczno-architektonicznych zamku w Lubinie*, [w:] „Szkice Legnickie”, t. VIII, 1974, s. 227–229.
 22. Nowakowski Dominik, *Siedziby książęce i rycerskie księstwa głogowskiego w średniowieczu*, Wrocław 2008.
 23. Pilch Jerzy, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Warszawa 2005.
 24. *Prace konserwatorskie na terenie województwa dolnośląskiego w latach 1979-1999*, red. G. Grajewski, E. Kica, Wrocław 2005.
 25. *Prace konserwatorskie na terenie województwa wrocławskiego w latach 1945-1968*, red. J. Pilch, Wrocław 1970.
 26. *Prace konserwatorskie na terenie województwa wrocławskiego w latach 1969-1973*, red. D. Pecold, Wrocław 1976.
 27. Przyłęcki Mirosław, *Zabytki Lubina Legnickiego*, [w:] „Szkice Legnickie”, t. II, 1965, s. 86–88.
 28. Raczyński Robert, Burak Marek, *Zarys dziejów Lubina do 1945 roku*, Lubin 2016.
 29. Rusewicz Henryk, *Świątynie powiatu lubińskiego*, Lubin 2006.
 30. Rusewicz Henryk, *Zabytki architektury Lubina*, Lubin 2010.
 31. Steinborn Bogusz G., *Lubin*, Wrocław 1969.
 32. Tokarczuk Stanisław. *Lubin. Dzieje miasta*, Wrocław 2003.
 33. Werner Friedrich Bernhard, *Topographia oder Prodrum Delineati Principatus Lignicensis Bregensis, et Wolaviensis*, Bd. 5, 1750-1800.
 34. *Zabytki Sztuki w Polsce. Śląsk* (praca zbiorowa pod red. S. Brzezickiego, C. Nielsen, G. Grajewskiego, D. Poppa), Warszawa 2006.
 35. Ziomecka Anna, *Śląska rzeźba gotycka*, Wrocław 1968.
 36. Żerlik Rościław, *Lubin w najstarszych dokumentach*, [w:] „Kalendarz Ziemi Lubińskiej”, Lubin 1985, s. 86–88.
-

Adolf Ernst.

GEORG GURICH.

Feldgraben
Rentschler

ISBN 978-83-944102-1-6

ISBN 978-83-66574-78-6

